

Onderwijzen is een kunst, die berust op .....

Van vroeger en nu en de toekomst....?

*Dit boekje reikt suggesties aan voor leraren en
leraressen, die 'maatwerk' willen leveren, door
middel van interactie met hun leerlingen en
door reflectie op hun onderwijspraktijk, in
nauwe samenwerking en gesprek met hun
directe collega's.*

Jaap Schouten

*Iedere didactische situatie is tevens een
pedagogische. Ph. Kohnstamm*

Jaap Schouten, 2016

Alles wat in dit boekje is geschreven mag gebruikt en gekopieerd worden, mits de naam van de auteur en de titel van dit boek vermeld worden. **Kennis is ons
aller bezit.**

Inhoudsopgave

Voorwoord

1. Moeilijke leeftijd hè?
2. Kijken doe je met je ogen, zien met je ziel.
3. Leerling- of leerplangericht onderwijzen?.
4. Hoe het onderwijzen vroeger was en nog maar pas geleden; op verzoek verwoord door een aantal respondenten.
5. Is er iets nieuws onder de zon?
6. Stilte sssstt...

Middenwoord.

7. Onderwijs in 2036 ?
8. De toekomst van het onderwijs: *ogen richten op de wereld en op zoek gaan naar de eenheid die alles en iedereen met elkaar verbindt.*

[Appendix 1; gedragscode voor leraren](#)

[Appendix 2; Hallo jij](#)

[Appendix 3; Persoonlijke vragen](#)

[Appendix 4; De beste leraar](#)

[Appendix 5; The World Core Curriculum](#)

[Appendix 6; Stilteoefeningen voor leerlingen](#)

Aanbevolen literatuur voor hen die zich breder wensen te oriënteren

---

Voorwoord

Dit boekje heb ik geschreven, omdat ik met hart en ziel onderwijs heb gegeven en daardoor van mijn leerlingen, collega's en studenten heel veel heb geleerd; beter geformuleerd: ik ben door hen mijn leven lang gevormd. Ik wil deze ervaringen met U delen. Ik ga U niets voorschrijven, dat gebeurt al veel te veel in ons onderwijslandje. Ik wil U vanuit mijn ervaring en onderzoek wel wat suggesties doen over het vak van onderwijzen. Suggesties voor wat ik goed en waardevol onderwijzen vind. U beslist zelf met uw collega's wat u goed dunkt. Onderwijzen is niet een éénmans zaak.

. Wat kunt u in dit boekje verwachten?.

In hoofdstuk 1 geef ik een ervaring weer die ik als 14-jarige op de HBS meemaakte en die later heel belangrijk voor mij bleek te zijn. Heeft U ook dergelijke herinneringen? Ik noem dat morele leermomenten.

In hoofdstuk 2 heb ik globaal verwoord vanuit welke waarden ik probeer gelukkig te leven en te werken. Als je over interactie schrijft en daar grote waarde aan toe kent ligt het voor de hand ook iets van jezelf te laten zien; vandaar. .

Hoofdstuk 3 geeft in het kort weer hoe ik het onderwijsvak beoefend heb, ik ging altijd uit van de leerling en niet van een leerplan.

Hoofdstuk 4 kunt U overslaan of even doorbladeren, tenzij U nieuwsgierig bent naar de ervaringen van een aantal respondenten, die op mijn verzoek hun positieve en negatieve ervaringen als leerling in het primaire en voortgezette onderwijs hebben verwoord; ik vond ze stuk voor stuk boeiend.

In Hoofdstuk 5 stel ik de vraag aan de orde of er iets nieuws is onder de zon wat het onderwijzen aangaat? Is alles al eens gezegd of beproefd? Ik heb geen sluitend antwoord kunnen vinden!!

Hoofdstuk 6 gaat over een verwaarloosd fenomeen in het onderwijs : de stilte. U kunt misschien wel met dit hoofdstuk starten.

In de hoofdstukken 7 en 8 heb ik gedachten en meningen verwoord, van mezelf en van veel anderen, om U aan te sporen **met Uw collega's in gesprek te gaan over het onderwijzen en om in nauwe samenwerking met elkaar dat onderwijzen zo interactief als maar mogelijk is te maken. De kernbegrippen in deze beide hoofdstukken zijn *interactie* en *reflectie***

Elk hoofdstuk wordt voorafgegaan met uitspraken ter zake die kunnen dienen om het gesprek met Uw collega's op gang te brengen. In de bijlagen treft U ook werk materiaal voor leerlingen aan om hen de gelegenheid te geven hun meningen en wensen kenbaar te maken. **Alle blauw gedrukte teksten** dienen als werk en discussiemateriaal .

Reflectie

- * Een didacticus behoort om te zien naar de mens
- * Zonder leerlingen is er geen onderwijs. Zij vormen de as waarom het wiel van het onderwijs draait.
- * Dat wat in de klas gebeurt gedurende de interactie van leraar en leerling heeft, vaak een diepe en mysterieuze betekenis. Zo'n ontmoeting is even uniek als persoonlijk, we behoren daar niet verder in te wroeten

1. Moeilijke leeftijd he?

Het was in 1950. Ik was net 14 jaar en zat in de 4e klas van de Christelijke HBS aan het Henegouwerplein in Rotterdam. Ik zat toen, als jonge puber, niet goed in mijn vel en voelde me eenzaam en onbegrepen. Ik had een leraar Frans, die gepromoveerd was in de Franse taal en letterkunde. Ik keek erg naar hem op. Voor het eindexamen Frans moest je een aantal boeken lezen en wij werden in de middagpauze allen stuk voor stuk uitgenodigd om in de Franse taal een samenvatting te geven van een van door jou gelezen boek en om de door de leraar gestelde vragen daarover te beantwoorden. Een van mijn boeken was 'Vol de Nuit'. Toen ik uitgenodigd werd kwam ik met kloppend hart bij hem binnen. Bonjour Musieur, zei ik en hij verbeterde gelijk mijn Rotterdamse uitspraak. Ik vertelde in mijn beste Frans het door mij uit het hoofd geleerde verhaaltje. Ik kreeg een geweldig compliment: 'Excellent je te donnerai un 8' Comment vas tu? vroeg hij en ik antwoordde maar nu goed 'Merci Monsieur.....'ca vas'.

Hij knikte, keek me met zijn donkere ogen heel indringend aan, legde een hand op mijn rechter schouder en zei: 'Age difficile n'est ce pas?' Ik knikte, kreeg tranen in mijn ogen en na een groet liep ik huilend de klas uit. **Hij had me door, hij kende me**, zo voelde dat. Wat heeft die man mij geholpen !! Nu denk ik niet dat hij zichzelf toen als een opvoeder zag, hij was gewoon vriendelijk. In de klas was er vaak zo'n grote afstand tussen leraar en leerlingen. **Ik voelde me toen door hem gezien.**

Ik heb het hem nooit kunnen vertellen hoe dankbaar ik hem voor die bejegening was. Ik zal deze gebeurtenis nooit vergeten. Hij is, volledig onbewust voor hem en toen ook voor mij, mijn eerste 'leraaropleider' geweest. Later heb ik ervaren dat veel leerlingen een bevestigende aanraking erg waarderen.

Reflectie

*The best teachers are those who show you where to look, but do not tell you what to see

Alexandra K. Trenfor

* De menselijke familie is zo mooi door haar diversiteit. Dit te ontwikkelen bewustzijn hiervan is een voorwaarde voor het bereiken van vrede en rechtvaardige menselijke relaties op ons ruimteschip Aarde.

* Geloof 'weet' wat wetenschap niet kan weten.

*Het is niet het licht zelf dat we zien, maar de dingen en vormen die verlicht worden.

* "Het besef dat er dingen bestaan die voor ons niet te doorgronden zijn, dat de hoogste rede en de zuiverste schoonheid zich manifesteren op een manier die hen voor ons verstand maar in beperkte mate toegankelijk maakt-- dat besef en dat gevoel zijn het wezen van de ware religiositeit. In deze zin, en in geen andere, behoor ik tot de diep religieuze mensen." Albert Einstein, 1934 in Mein Weltbild

2. Kijken doe je met je ogen, zien met je ziel.

Toen ik enkele jaren geleden voor het eerst in Mexico kennis nam van de Mayacultuur en begreep dat de kern van die cultuur verwees naar ultieme bewustzijnsverandering, verbond ik deze voor mij nieuwe kennis met de brede en diep doorleefde zienswijze van Teilhard de Chardin, de Jezuïet-paleontoloog die ik sinds mijn biologiestudie en nu nog daarom zo bewonder. Die verwondering is door mijn studie vaak verdiept. Nog steeds loop ik met ogen van verwondering door de natuur. Verwondering wordt door enkele filosofen het begin van wijsheid genoemd. Dat geeft enige hoop.

Deze priestergeleerde stond zo dicht bij de aarde, had zo'n diepe waardering voor de materie dat veel van zijn confraters hem niet begrepen. Maar hij beminde God en evenzo de wereld. In een oud collegedictaat vond ik een quote die aan hem wordt toegeschreven.

“De wereld is in de loop van heel mijn leven, geleidelijk lichter geworden, voor mijn ogen ontvlamd, totdat zij rondom mij van binnen uit geheel lichtend werd. Ik zag purperen lichtschijnsels van de materie, die onmerkbaar overgingen in het goud van de geest om tenslotte te veranderen in de vuurzee van een persoonlijk Heelal” .

Deze geweldige geleerde, die als paleontoloog gespecialiseerd was in de wetenschap van het verleden en die tegelijkertijd een nog diepere belangstelling had voor de toekomst wist materie en geest te verbinden. Ik geloof daarin.

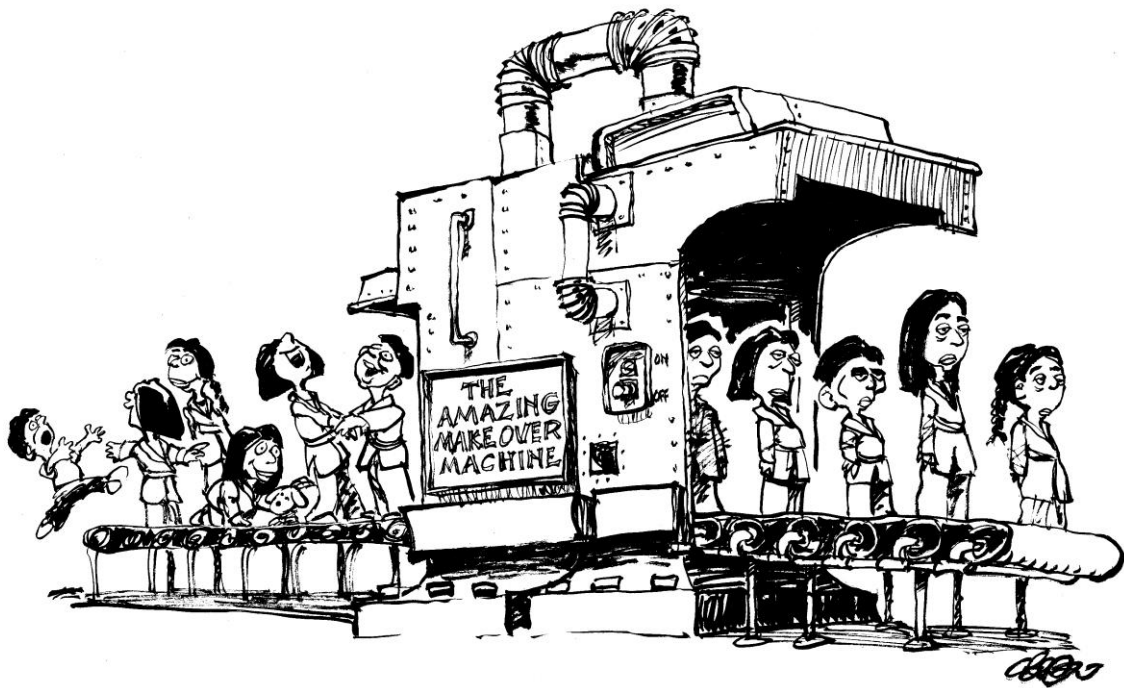
En wat geeft zo'n geloof inzicht (**zien met je ziel**), rust, zekerheid, en een diep en vredig vertrouwen. Zijn laatste woorden geef ik graag en met waardering en instemming weer:

“Heer, omdat ik met heel de drijfkracht van mijn wezen en bij alle kansen die het leven mij bood, nooit opgehouden ben U te zoeken en U te plaatsen in het hart van het stoffelijk universum, daarom zal ik in het verblindend licht van de doorzichtigheid en de gloed van het heelal met vreugde mijn ogen sluiten” .

Ik heb van Teilhard geleerd dat een waarnemer altijd ook een deelnemer is, en dat bewustzijn onsterfelijk en oneindig is en niet aan tijd en plaats is verbonden. Maar vooral heeft hij me op een denkspoor gezet en me de mogelijkheid geboden om te ontdekken dat ware creativiteit en geloof beginnen waar taal eindigt en stilte de taal van God is.

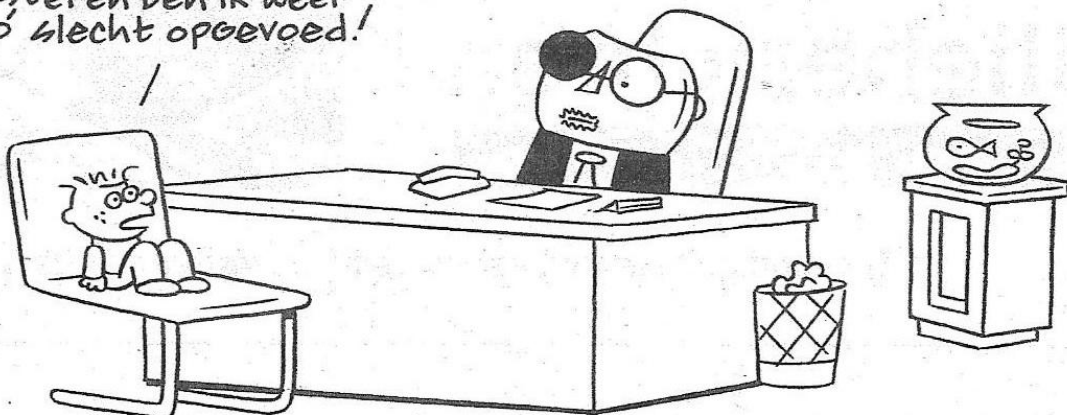
Met deze gedachten heb ik getracht, zij het niet expliciet, aan te geven uit welke waarden en met welke verwachtingen ik leef.

*Leerlingen leren het meest van elkaar

Gisteren ben ik weer
zó slecht opgevoed!

Sigmund Peter de Wit
Volkskrant

3. Leerling- of leerplangericht onderwijs?

Ik zag in veel landen mensen voor de klas staan of zitten die hun lesje uit een leerboek afraffelden, terwijl de leerlingen slechts hun mond moesten houden en werden geacht aldoor maar te **LUISTEREN**. Ik kan de bezigheid van deze leraren geen 'onderwijzen' noemen. De ontwikkelingskansen van leerlingen worden hier fundamenteel genegeerd. Wat scherper geformuleerd: hier worden kinderrechten grof geschonden. Ik noem **het pedagogische verwaarlozing**. Wat is dan wel goed onderwijzen?

Elk mens wil erkend, gekend en gerespecteerd worden. Dat geldt voor de leraar maar uiteraard ook voor de leerlingen. Leraar zijn is een heel mooi, maar ook soms zwaar vak. Een leraar behoort veel te weten, moet op veel manieren willen en kunnen onderwijzen en behoort zorg te dragen voor een gezonde geestelijke ontwikkeling van de leerlingen. Ik formuleer dit 'behoren' hier nu wat pregnanter.

1. Elke leraar heeft een gedegen vakkennis en die is veel groter dan in het betreffende leerboek staat.
2. Elke leraar is geroepen om aan leerlingen meer dan feiten of namen te leren, de leraar leert hen te **leren denken**, leert hen **vragen stellen**..
3. Elke leraar toont interesse voor de leerlingen en hun welbevinden in de klas en in de school. De leraar is een **opvoeder** en derhalve veel meer dan een instructeur.
4. De leraar in het primaire onderwijs staat in nauw contact met de ouders of verzorgers.
5. De leraar houdt zich aan een ethische code. Zie als voorbeeld hiervoor **Appendix 1**.

Ik geef nu enkele kort geformuleerde, 'tips' voor de praktijk van het onderwijzen, die ik in de loop van mijn werkzame leven heb opgedaan en die door mijn leerlingen en studenten bijzonder werden gewaardeerd.

- Humor en geduld worden hoog gewaardeerd door leerlingen. **Wees positief, maar niet amicaal.**
- Luisteren naar 'uitleggen' is voor de meeste leerlingen niet langer dan een kwartiertje vol te houden. **Varieer met werkvormen.**
- Waarom moet ik geschiedenis leren en grammatica vraagt een leerling. **Vertel duidelijk waarom of waartoe.**
- Bied meer dan in het boek staat, dat prikkelt de motivatie. **Biedt meer dan het boek geeft.** Het boek kan geen les geven
- **Geef meer complimenten dan huiswerk.** (Als een kantoor of fabriek tegen de avond sluit, kan toch aan het personeel toch geen huiswerk meegegeven worden) **Sta open voor kritiek** van de leerlingen en van de collega's. **Geef ook lessen buiten het schoolgebouw.**

Reflectie

*The best way to predict the future is to create it.

*Wanneer was het onderwijs eigenlijk goed?

*Het is heel moeilijk om iets met grote zekerheid te voorspellen. En over de toekomstige ontwikkelingen van het onderwijzen?

*Efficiency is doing things right; effectivity is doing right things.

*De glorie en tragiek van het leraarsvak is dat de leraar zich zo snel mogelijk als pedagogisch verantwoord is overbodig behoort te maken.

*Het schoolse onderwijs is voornamelijk te verbeteren door leraren te leren 'samenwerken', waardoor zij niet ten ondergaan in een groep maar door intervisie hun professionaliteit kunnen verrijken.

*Het doel van elk onderwijsleerproces kan kort worden omschreven als:

Kennis hebben / verkrijgen van...

Vaardig zijn/worden in.....

en liefde kweken en gevoelig worden voor.....

4. Hoe het onderwijzen vroeger was en nog maar pas geleden; op verzoek verwoord door een aantal respondenten.

Ik heb aan een aantal mannen en vrouwen van 17 jaar en ouder gevraagd of zij mij wilden berichten over dat wat hen is bij gebleven van hun schooltijd van de lagere school en van het voortgezet onderwijs. Ik zelf kijk met veel genoegen en verwondering op mijn schoolperiodes terug, maar hoe zijn de ervaringen van anderen? IK heb een aantal reacties hierna weergegeven

Er is hun een aantal suggesties in vraagvorm voorgelegd, maar elke andere reactie, die door mijn vragen niet werden gedekt, zou mij welkom zijn.

Lager onderwijs

- *Welke onderwijzer(s)essen herinner je nog het meest. Waardoor?*
- *Kan je je nog iets herinneren van 'pesten' op je school in de hogere klassen? Was je erbij betrokken of was je toeschouwer?*
- *Welke van de volgende woorden passen het best bij je beschrijving van je lagere schooltijd? Saai, vervelend, niets bijzonders, gewoon routine matig, meestal wel leuk, plek om je vrienden en vriendinnen te ontmoeten, mooiste tijd van mijn leven. Anders nl.....*

Middelbare school, ik bezocht de.... HBS, Havo, Mulo,Gymnasium...etc

Beantwoord de laatste vraag onder lagere school nu ook hier.

Welk vak boeide je het meest en welk vak vond je vervelend?

Welke leraar/lerares boeide je het meest en welke minder of niet? Wil je helder omschrijven waardoor deze ervingen werden veroorzaakt?

Heb je vakken gemist?

Als je door een staatssecretaris of minister van onderwijs gevraagd zou worden wat er aan het huidige onderwijs verbeterd zou kunnen worden wat zou je dan antwoorden?

4.1 Geboortjaar 1927, man.

Lager onderwijs. Het was een (christelijke) opleidingsschool, die opleidde voor de plaatselijke Rijks HBS in Den Helder. Er waren nog twee andere christelijke lagere scholen, maar dat waren geen *opleidingsscholen*. Er werd ter plaatse actie gevoerd voor de oprichting van een gemeentelijk lyceum, maar daar heb ik nooit op gezeten. Boze tongen beweerden dat het lyceum vooral bedoeld was voor de zoontjes van de "dominee, de dokter, de notaris" (...drievuldig beeld van al wat wijs en waar is) die (uiteeraard volgens diezelfde boze tongen) te stom waren voor de HBS. Dat gerucht werd waarschijnlijk versterkt door het feit dat de ijveraars voor een gemeentelijk lyceum inderdaad in de kringen van de dominees, de dokters en de notarissen gezocht moesten worden.

Ik herinner mij alle onderwijzeressen en onderwijzers van de lagere school nog goed. De een was wat aardiger dan de ander, maar geen enkele sprong er echt uit in mijn herinnering. In de zesde klas had ik een meester die had de vervelende gewoonte je soms in het openbaar "te kak te zetten" en daar had ik een gloeiende hekel aan.

Middelbaar onderwijs. Van 1939-1944 bezocht ik de boven reeds genoemde RHBS. Een echte agnostische en vrijdenkerige Thorbeckiaanse Hogere Burger School. Maar je kwam er ook christenen tegen zoals de directeur Dr. A. E. Loen, de latere hoogleraar wijsbegeerte aan de theologische faculteit van de RU Utrecht. Veel leerkrachten waren markante persoonlijkheden die soms ook bijnamen hadden. Het was een kleine school, in 1944 door de evacuatie van een groot deel van de bevolking met nog 80 leerlingen verdeeld over vijf klassen. Dank zij de degelijke voorbereiding op mijn lagere school kwam ik moeiteloos door het toelatingsexamen.

Wiskunde. Dit vak maakte de meeste indruk op mij. Ik vond het geweldig dat je vanuit een paar voor de hand liggende axioma's een enorme reeks van stellingen door streng logische redenering kon afleiden. Dat die axioma's niet bewezen konden worden deerde me niet. Ieder mens met ook maar een greintje gezond verstand ziet de waarheid ervan immers onmiddellijk in. 'Door twee punten gaat één en niet meer dan één rechte lijn'. nogal wiesde. Probeer maar eens twee verschillende rechte lijnen door twee gegeven punten te trekken. Dat lukt je simpelweg niet. Meetkunde werd gegeven door de eerder genoemde Dr. Loen. Dat was een hoogmerkwaardige figuur. Hij was bijna te verlegen om een klas binnen te komen en toch had hij een vlekkeloze orde. Misschien kwam dat door de roep van grote geleerdheid die van hem uitging. Ik denk dat veel van mijn klasgenoten zijn lessen erg saai vonden. Maar voor mij waren ze juist heel spannend. Alleen maar een krijtje en een schoolbord en een onberispelijke logica. Ik geloof dat er maar weinig mensen zijn die beseffen wat een geweldige fascinatie uit kan gaan van de wiskunde. *De stellingen van de wiskunde zijn waar!* Niks geen gezeur van ik vind'...enz. Nee de stelling van Pythagoras is waar en geldt, punt uit, daar valt geen millimeter aan te tornen.

Geschiedenis. Een tweede opvallende figuur was de geschiedenis leraar Potjewijd. Hij kon heel goed vertellen en gaf goede voorbeelden en vergelijkingen. Veel van zijn typeringen kan ik me nog letterlijk voor de geest falen. Zoals bijvoorbeeld de grafiek die hij tekende van de Franse Revolutie. Het ging steeds bergafwaarts tot het de onthoofding van Lodewijk XVI en zijn vrouw Marie Antoinette. Om de scheiding van de machten duidelijk te maken, betoogde hij dat de rechterlijke macht op een eilandje op een berg zat. Onaantastbaar voor de wetgevende en uitvoerende macht. Potjewijd was aanhanger van een revolutionairhumanistische visie op de geschiedenis. Die verloopt als een spiraal (met de as verticaal gedacht): vooruitgang en achteruitgang maar uiteindelijk kom je toch op een steeds hoger niveau. Hij liet geen gelegenheid voorbijgaan om ons die visie te ontvouwen. Dank zij hem heb ik een levenslange belangstelling voor geschiedenis meegekregen.

Nederlands. Een derde markante persoonlijkheid was de leraar Nederlands, Wolthuis geheten. Hij was vrijgezel en had een enorme omvang. Hij luisterde (of luisterde niet) naar de weinig originele bijnaam 'De Big'. Hij ging er van uit dat zijn leerlingen per definitie te stom waren om iets begrijpen. Je kon ze alleen iets bijbrengen door ze dingen uit het hoofd te laten leren en dat gebeurde weer door eindeloze herhaling. Hij kon heel goed voorlezen maar las wel altijd hetzelfde voor. Hij was gek op het Middelnederlands. Eén van zijn favorieten was *Marieke van Nimwegen*. Het gevolg van die eindeloze herhaling was wel dat we thuis (drie broers die alle op de HBS gezeten hebben) nog hele passages uit *Marieke* kunnen citeren. Evenals de dicteezinnen die hij gebruikte voor het dictee: elk jaar precies de zelfde zinnen. Bijvoorbeeld:

De burgemeester vouwde het exemplaar der Haarlemse Courant in deszelfs (derzelve mag ook) officiële plooiën. (Camera Obscura.)

Tekenen. Op dit punt heb ik twee uitersten meegemaakt. Aan de eerst vermelde RHBS werd het vak gegeven door een prettig geschifte figuur die gewoon een stilleven voor de klas zette en zei: Ga je gang maar. Hetzij met vetkrijt, kleurpotlood, waterverf enz.. Hij liep dan rond en gaf aanwijzingen. Dat was mijn lust en mijn leven. Hij gaf ook opdrachten. Bijvoorbeeld het maken van een herfsttekening. De oogst van de hele klas hing hij aan een lijn en besprak ze allemaal. Hij besteedde soms een les aan kunstgeschiedenis en noemde dat een 'prevelement' en liet ons dan reproducties zien van bijvoorbeeld de Haagse School, de Amsterdamse impressionisten e.a.. De RHBS in een andere plaats daarentegen waar ik als vrijwillige evacuée veertien maanden heb doorgebracht had een ontzettend schoolse tekenleraar, die je allerlei oefjes leerde. Stel je een gemetselde putrand voor. Die zie je als ellips, eigenlijk twee ellipsen (als ie er tenminste niet van boven op kijkt). Maar omdat de achterkant iets verder van de toeschouwer weg is, moet je daar de randen iets dichterbij elkaar tekenen. Afschuwelijk schools gedoe. Eerstgenoemde tekenleraar ben ik nog eeuwig dankbaar omdat hij voor mij de basis heeft gelegd voor mijn liefde tot de kunstgeschiedenis.

Er waren ook vakken bij die ik vervelend tot uiterst vervelend vond:

Aardrijkskunde. Allerlei oninteressante feitjes uit je hoofd leren. Het kon me werkelijk geen lor schelen dat ergens in Nederland een fabriek stond waar lucifers gemaakt werden. En juist dat soort dingen moest je leren. *Gymnastiek.* Als volleerde onsportieveling haatte ik dat vak. Met name een blokuur op het veld als je moest voetballen. Een absoluut dieptepunt. Hockey was één graad minder erg want: 'hockey is voetbal met een stokkie'. *Boekhouden,* een vreselijk vak. Ik heb nooit het verschil tussen debet en credit kunnen doorgronden.

Nog een laatste punt. Zonder dat ik het besepte heb ik het belang van verschillen tussen leerstijlen ervaren. Met name het verschil tussen 'van het geheel naar de delen' versus "eerst de delen en daaruit het geheel opbouwen'. Je zou het respectievelijk de holistische en de analytische benadering kunnen noemen. Het klinkt nogal abstract maar ik bedoel het volgende. Er zijn mensen die een taal kunnen leren door gewoon midden in een conversatie gedropt te worden. Ze vangen dan genoeg op om zich de taal enigszins eigen te maken. Dat kan ik absoluut niet. Eerst de bouwstenen: de woorden, de verbuigingen, de vervoegingen enz.. Dan kun je pas zinnen opbouwen en converseren. Dit laatste is absoluut mijn stijl. Analytisch!! Ik vind dat het heel belangrijk is voor een docent om daar rekening mee te houden.

4.2 Geboortjaar 1936, vrouw.

Lager onderwijs: Pasteur School, Den Haag; klassen 1-6 (1942-1948).

Juffrouw Leonard was definitief mijn favoriete onderwijzeres. Ze was 'aardig en belangstellend'. Ik werd ook bij haar thuis uitgenodigd met mijn vriendin Gerry; ik herinner me dat daar tafeltennissen. Ze heeft ook in mijn poëzie album geschreven: een gedicht, dat me mijn hele leven heeft bijgestaan. Een andere onderwijzer was dhr. Haring, vlotte en charmante man; maakte indruk. Het hoofd dhr. van der Zee was een wat strenge, verre figuur.

Hoewel het oorlog was en alles maar 'armoediger' werd, heb ik toch goede herinneringen aan de school. Over het onderwijs zelf heb ik geen herinneringen. Ik was een goede leerlinge, want ik kon met enkele klasgenoten toelatingsexamen doen voor de HBS. Twee ervan, waaronder, ik hebben de HBS volbracht. Gerry is nog steeds mijn oudste vriendin, sinds de kleuterschool, we hebben nog regelmatig contact.

Van 'pesten' kan ik me alleen maar herinneren, dat de jongens de meisjes graag in de maling namen en uitdaagden. Dit leidde voor mij een keer tot door het ijs zakken in de sloot op weg naar huis. Er was ook een zekere 'discriminatie' onder de leerlingen tegenover kinderen in de klas, die ogenschijnlijk 'armer' waren. Dat was niet moeilijk gedurende de oorlogsjaren. Achteraf gezien wel schrijnend

Middelbaar onderwijs: Stevin HBS Den Haag (1948-1953).

De herinneringen aan de jaren op de HBS zijn veel sterker en ik kan me alle leraren nog voor de geest halen. De eerste twee jaren waren zeer intensief, de laatste jaren ook hard aanpakken, maar ik behoorde tot de betere leerlingen, hoewel geen uitblinkster. Het lesmateriaal was goed gestructureerd, er heerste een grote discipline. De leraren kenden hun vak; waren iets meer afstandelijk dan op de lagere school. Het was een van de beste tijden van mijn leven.

De klas van '53 had zijn eerste reünie in 1988, gevolgd door een optreden een jaar later op RTL 4 in 'Klasgenoten'. We hadden de bekende zangeres Conny van den Bos in de klas! Sindsdien zijn er regelmatig reünies geweest en verscheidene klasgenoten steunen me met de charitatieve kliniek in India die ik daar leid.

Welk vak boeide me het meest? De talen Nederlands, Duits . Engels en Frans plus de literatuur. Ze openden de wereld voor me; vooral de literatuur. Alle vier leraren wisten ons te motiveren en toonden begrip als je ergens moeite mee had.

Vervelend vak? Moeilijk vak wiskunde. Later heb ik me gerealiseerd, dat dit vooral door de leraar kwam, die nog steeds vond, dat meisjes en wiskunde niet te samen gingen. Hij noemde ons meisjes bij de achternaam, wat ik verschrikkelijk vond. Niemand mocht hem. Maar toen hij stierf, zijn we allemaal naar zijn huis gegaan om afscheid te nemen.

Heb je vakken gemist? Niet echt was. Het pakket was toen heel behoorlijk met 4 talen, geschiedenis, aardrijkskunde, wiskunde, biologie (tot de derde), boekhouden, staatskunde en kunstgeschiedenis. Al deze vakken zijn mij later goed van pas gekomen.

De school, mijn klasgenoten en wellicht ook met goedkeuring van de leraren hebben me ook de gelegenheid gegeven een zekere leiderschapsrol te spelen. Als ik me goed herinner, werd ik zeker drie jaar tot klassenvertegenwoordigster gekozen.

Aangezien ik sinds lange tijd in het buitenland woon, ken ik te weinig van het huidige schoolsysteem in Nederland om eventuele verbeteringen aan te kunnen wijzen. Zoals gezegd, heeft het toenmalige systeem, de kennis en inzet van de leerkrachten me goed door het leven gehaald.

(Ik was de eerste van de familie, die op de HBS studeerde en het afmaakte. Vader had op latere leeftijd staatsexamen gedaan. Hij stierf op 52 jarige leeftijd in de maand voorafgaande aan de maand, waarin voor mij de HBS begon. Hij wist nog dat ik geslaagd was voor het toelatingsexamen. Deze naoorlogse jaren plus het sterven van mijn vader kunnen niet vergeleken worden met de toestand nu in Nederland.

4.3 Geboortjaar 1937, man.

Lagere school: Christelijk, Amsterdam West. Beste herinnering juffrouw Simons uit de derde. Zij kon prachtig vertellen over de vaderlandse geschiedenis en heeft de basis gelegd voor mijn interesse in dit vak. Je voelde ook dat ze geïnteresseerd was in haar leerlingen. Dat heb

ik na deze lagere school daarna niet meer meegemaakt. Helaas, na het eerste kwartaal brak de Hongerwinter uit en hadden we geen school meer. Juffrouw Simonis hebben we niet meer gezien.

Na een verblijf van zes maanden in Friesland in een pleeggezin, kwam ik in Amsterdam in de vierde klas met een bloedhond als meester. Als er één jongentje vervelend was, moest de hele klas nablijven. Wie niet oplette, moest een half uur voor het bord staan met zijn handen op zijn hoofd en zijn ogen dicht. En als de klas rumoerig was, kreeg de hele klas dezelfde straf; allemaal met je handen op je hoofd en je ogen dicht, ook al had je niets gedaan. Voor mijn gevoel duurde dat wel uren.

Kernwoorden lagere school: saai, verschrikkelijk streng, geen oog voor creativiteit en verder vooral stampen, stampen, stampen. Niet bepaald 'de gelukkige klas' van Theo Thijssen. Taal was een saai vak; later pas ontdekt dat het ook op de lagere school een inspirerend vak kan zijn. Plichtmatige invuloefeningetjes zijn dodelijk. De zaakvakken beperkten zich tot het uit het hoofd leren van feitjes.

Ik heb zes jaar lang het gevoel gehad dat ik een domme leerling was omdat ik heel slordig schreef en altijd een 3 of 4 voor mijn schrijven had. Je kreeg ook voor reken- en taalwerk altijd een schrijfcijfer: dus Rek.8, Schr.4

Dwars door mijn werk (ook door mijn mooie opstellen) kwam dan een groot rood kruis en dan moest ik vrijwel iedere dag nablijven om al dat slordige werk over te schrijven. Als ik nu de rapporten bekijk, had ik voor de gewone vakken allemaal zevens en achten, maar ja, dat schrijven werd zo belangrijk gemaakt door de onderwijzers, dat je wel moest denken dat je achterlijk was. Maar voor mijn psalmversje had ik altijd een 9.

Nog een erge herinnering : de verplichte half-lauwe vieze schoolmelk, die ik MOEST opdrinken, anders mocht je niet naar huis. bbrrrrr

MAAR.....ik ken **alle** dorpen en steden en rivieren en kanalen in Nederland, wat zeg ik, in heel Europa. En de topografie van Nederlands Indië!! En **heel** veel jaartallen. En heel veel opdreunrijtjes. Voor hoofdrekenen draai ik mijn hand niet om, maar ik leerde weer niets van planten en bloemen. Er zal ongetwijfeld ook gepest zijn, maar daar heb ik geen herinnering aan.

De onderwijzers vonden het maar raar als je hoger wilde dan mulo. Zij hadden het zelf ook zo gedaan, zeiden ze. Hoger was allemaal onzin.

Middelbare school: en daarna kweekschool (NB eerste twee leerjaren waren te vergelijken met latere havo 4 en 5)

Mulo: in hetzelfde gebouw als de lagere school. Ook weer eenzelfde soort onderwijs en onderwijzers (met één lo-akte) en een zelfde sfeer qua discipline. Nadeel: ze gaven naast hun lo-akte ook plichtmatig allerlei andere vakkenen daar wisten ze niet altijd de klas voor te

motiveren. Ze namen trouw de hoofdstukken door met veel verbalisme. Dat de inhoud naar een buitenwereld verwees, heb ik toen nooit begrepen. Het was allemaal erg degelijk, maar saai.

Maar er waren ook uitzonderingen, zoals de leraar Engels, die getrouwd was met een Engelse vrouw. Hij bewerkte zijn oude Christmas cards van het vorig jaar tot 'nieuwe' Engelse kerstkaarten voor al zijn leerlingen in de examenklas. Voor zo'n man ging je door het vuur en de cijfers gingen omhoog, als je bij hem in de klas zat.

En er waren enkele klassenleraren die graag voorlazen en daar ook ruimte voor zochten. Maar zodra ze met het schoolvak bezig waren, was het weer erg eentonig..

De lerares die ik mij best beste herinner was juffrouw Noordhof, die in het examenjaar heel goed Nederlands (en vooral het literaire gedeelte daarvan) gaf. En dan was er de leraar die in de 3e en 4e in de middagpauze aan de beste leerlingen extra les gaf, zodat ze (ik hoorde daarbij) uiteindelijk MULO B examen konden doen.

In de loop van de schooltijd werden Nederlands en Geschiedenis de leukste vakken, omdat ze door enthousiaste leraren werden gegeven.

Vakken die ik miste: creatieve vakken en culturele vorming (juist voor Mulo klantjes broodnodig). Toen ik naar de eerste leerkring van de kweekschool ging (eigenlijk 4 en 5 havo dus), was het of ik in het paradijs kwam: leuke bevlogen leraren, schitterend aanbod van lesstof, veel kunst, cultuur en literatuur en een ontspannen sfeer. **Zo kon het dus ook!!!**

Enige voorlichting over vervolgonderwijs was bij de school niet aanwezig en werd dus ook niet aangeboden.

Mijn oud-leerling Jet Bussemaker (de huidige minister van ondermeer onderwijs) ga ik niets adviseren, omdat ik het gewoon niet weet. Ja de clichés: veel betere inhoudelijke Pabo-opleiding, weg met de managers, weg met de adviseurs uit het bedrijfsleven, etc. etc. Maar dat is inmiddels Muppet gepraat.

4.4 Geboortjaar 1954, man.

Lagere school St Jozef school (katholiek) achter de muur op onze speelplaats (echt waar) de Maria school uiteraard voor de meisjes. Onderwijzer die mij het meest bijgebleven is: meester Joop Schoonderbeek, hij was voor ons heel groot ik denk 190 cm., bijnaam lange Joop. Hij had een relatie met de juf uit de 1e klas, is daar later ook mee getrouwd. Ik heb hem twee jaar gehad in de 4^e en 5^e klas, hij ging met ons mee.

Het was een leuke dorpsschool, iedereen kende iedereen (ook de gezinnen) en de vaders en moeders ook. Van pesten kan ik me niets herinneren, het was wel een echte jongensschool met dus veel fysieke inzet: rennen, duwen, trekken, voetballen etc..Tijdens de pauzes

waren altijd leraren aanwezig op het schoolplein, die stonden dan te roken en de boel in de gaten te houden. Aan schoonschrijven had ik echt een pesthekel en dus ook aan de leraar in klas 3, zijn naam heb ik verdrongen. Alle andere vakken vond ik leuk. Ik kon toen, en nu nog, er niet goed tegen als iemand gepispaald werd; ik nam die iemand dan in bescherming. Ging heel gewoon: "niet doen, anders doe ik het bij jou".

Mulo en daarna HBS. Op de Mulo gaf Mevrouw Claassen op zeer inspirerende wijze het vak Nederlands, ben ook geslaagd voor dit vak met een 10 en was net als alle andere jongens in de klas wel een beetje verliefd op haar. Buiten die verliefdheid was ik gek op boeken lezen en zij gaf mij extra literatuur en gedichten ter lezing. Ze was toen eind 20 denk ik nu en helemaal geen 'mevrouw' maar gewoon een leuke vrouw en wij kregen last van onze hormonen. Talen en Handel vond ik leuk, de wiskunde wat minder, scheikunde vond ik het minst leuke vak.

HBS-A klas 4 en 5 Meester (frater) Puck (laatste pater op de school) had een spraakgebrek, was klein maar kon geweldig vertellen. Ik ben geslaagd met een 10 voor geschiedenis. De man voor scheikunde was ook hier de minst boeiende leraar. Gelukkig was het voor A een bijvak en daar hoefde je geen examen in te doen. Ik heb geen enkel vak gemist.

Ik zou aan de minister van onderwijs willen adviseren om in de eerste klassen zoveel mogelijk vakken aan te bieden, is goed voor je algemene kennis en ontwikkeling. En minister wees zuinig op je leraren potentieel, maak er geen managers van maar bevorder de groei van 'inspirerende kennis ontdekkers'.

4.5 Geboortjaar 1947 Man.

Ik heb in de vijftiger jaren op twee lagere scholen gezeten. In Zeist begon ik in de tweede klas. Ik mocht de 1^e klas 'overslaan'. De kleuterschool was niks voor mij. Ik hield niet van dat onderwijs. Ik weet nog dat ik op school na elke vakantie erg moest wennen, maar als ik eenmaal de drempel over was, had ik het naar mijn zin. Werken en leren vond ik leuk, dus ik verveelde me niet. Pesten kwam naar mijn weten niet voor. Ik herinner me een enkel voorval dat zittenblijvers uit de 6e klas een soort machtsspelletjes speelden waarbij zij probeerden de jongere kinderen bang te maken. Ik trok me er nooit veel van aan dus was ik voor hen geen interessant doelwit. Ik weet wel dat er streng werd opgetreden door de leiding. Ik heb geen speciale herinnering aan de onderwijzers. Ik weet nog wel dat de juffrouw van de 2e klas wegging aan het eind van het jaar dat ik bij haar in de klas zat (juffrouw Meyer) en dat ze toen heel erg moest huilen. Dat maakte indruk op me.

Toen ik in de 4e klas zat, kwam er een nieuw 'hoofd der school'. Vanaf dat moment werd het steeds rommeliger en chaotischer. Opvallend dat één persoon de kwaliteit van de school wist te bepalen, toen. Mijn ouders deelden hun zorgen daarover met mij als negenjarige.

Maar om dat we over een jaar toch zouden verhuizen naar Breda, bleef ik nog een tijdje mee hobbelen.

Verhuisd naar Breda, kwam ik drie maanden voor de zomervakantieterech in de vijfde klas. Het was een school (de Nutsschool) die bekend stond als goed en streng. Dat bleek toen ze aan het eind van de 5e klas mijn ouders en mij het advies gaven om te doubleren. Ik zag de zin ervan in en vond het belangrijk dat ik niet de oudste leerling zou zijn. Laat nou dit tweede jaar in de 5e klas het meest belangrijke geweest zijn in mijn hele schooltijd. Ik had een strenge onderwijzer (meneer Van Gulik) maar hij was ook heel erg goed. Hij wist het maximale uit je te halen. We werden allemaal door hem gestimuleerd om de beste te willen worden en ik deed graag mee. Ik leerde voortreffelijk (hoofd)rekenen, foutloos Nederlands schrijven, goed ontleden ('taalkundig en redekundig'). Als ik het soms te makkelijk opnam, kreeg ik dat ook te horen. Het maakte indruk op me, maar het hielp ook. In de 6e klas werkte ik weer hard bij meester Van Veen (naar wie de school later genoemd werd) en dat leidde er toe dat ik samen met vele klasgenoten het toelatingsexamen voor het gymnasium haalde. Ik weet nog dat één jongen uit de zesde klas (Robbie) een dag thuis mocht blijven. Dat was om ons te kunnen vertellen dat hij als enige leerling uit de klas niet naar het gymnasium of HBS ging, maar naar de Mulo. Het werd ons streng verboden hem daarop aan te kijken. Van deze twee jaren en drie maanden heb ik meegekregen dat presteren de moeite waard is. En dat het helpt als je daartoe op de juiste wijze gestimuleerd wordt. Voor mij was het ook nog gewoon een leuke tijd met veel vriendjes en vriendinnetjes.

Uiteindelijk ging ik niet naar het Stedelijk Gymnasium in Breda maar naar het Sint Oelbert Seminarie in Oosterhout (bij de paters Kapucijnen). Ik was daar de eerste niet-katholieke leerling. Eerst was dat bijzonder maar na enkele jaren was het normaal. De komst van de eerste meisjes maar die school maakte eigenlijk veelmeer indruk.

De woelige zestiger jaren maakte ik daar mee. Ik liep voorop met belangstelling voor Beatles, Rolling Stones, lange haren, uitgaan enz. enz.. Soms gaf de school waarschuwend geluiden, maar mijn ouders namen me altijd in bescherming. Puberen en uitgaan in combinatie met leren, ging me niet altijd goed af. Maar met vallen en opstaan rolde ik er doorheen. De paters waren toegewijde leraren. Dat ik zulk goed onderwijs kreeg, heb ik me later pas gerealiseerd. Vooral is me bijgebleven dat ik toen veel dingen afdeed met 'dat interesseert me niet'. Later kwam de interesse wel bovendrijven en was ik blij dat ik toen heel veel meegekregen had. De schriften uit mijn kunstgeschiedenis- en mythologielessen staan nog altijd in mijn kast!

Drie leraren zijn mij speciaal bijgebleven.

Ik interesseerde me voor geschiedenis maar had een legendarisch slechte leraar voor dat vak. Dat hij over gelovigen en kettters sprak in plaats van over katholieken en protestanten deerde mij niet, maar het typeerde deze mistcast wel.

De wiskundeleraar (mijn favoriete vak) was geen hoogvlieger in het vak. De congregatie wees namelijk aan welk vak je ging studeren en onderwijzen en dat was niet altijd hetgene waar je goed in was. Met al mijn toenmalige schoolgenoten herinner ik me hoe goed dat voor ons was. Hij stond als leraar niet ver boven ons, maar begreep onze problemen. Hij was ze in vele jaren ervaring al vaker tegengekomen dus kon uitzonderlijk goed uitleggen op ons niveau.

En dan mijn leraar kunstgeschiedenis. Wat interesseerde ik me daarvoor en wat wist hij daar veel over te vertellen. Voor tekenen had ik geen talent maar hij hanteerde zelfs methoden om ons oudheidkundige bouwsels heel goed te laten tekenen. Geweldig vond ik het. Kort geleden had ik een prachtige ervaring toen ik hem (kernegezond en inmiddels 97 jaar oud) ontmoette bij een reünie. Hij was dolgelukkig om te horen hoe ik mijn hele leven profijt had gehad heb van zijn lessen.

Ik herinner me ook nog dat ik in de hoogste klassen chronisch ruzie had met één leraar (de ene leraar Nederlands). Ik begon me in die jaren te interesseren voor kritisch discussiëren en daar kon deze man absoluut niet tegen. Achteraf verbazend dat dit gediscussieer bij de oudere paters nooit tot problemen leidde.

Tussen al het leren door deden we op school ook veel aan sport en muziek. Dingen die me mijn hele leven zijn blijven boeien, tot op de dag van vandaag. Kortom ook de herinneringen aan mijn middelbare school zijn prima, ook al dacht ik er toen soms anders over.

Anno nu ontkom je er niet aan om ook iets te zeggen over de omgang van de paters met de jongentjes. Natuurlijk maakten sommige jongens aanrakingen en zo mee die ze liever niet hadden. Maar bij mijn weten, en ook van de oud-schoolgenoten die ik nog wel eens sprak/spreek, is er nooit iets voorgevallen wat een klacht rechtvaardigt.

Ik voel me eigenlijk niet gekwalificeerd om nu een soort advies aan de beleidmakers te geven. Ik ben als zestiger murw van alle geneuzel over onderwijsvernieuwing, competentiegericht leren enz. enz.. Ik begrijp ook niet hoe kinderen van nu ongelooflijk veel tijd doorbrengen met leuke dingen op school terwijl ik het idee heb dat er weinig geleerd wordt en als dat wel zo is, lijkt het alleen over de scores en de Cito-toets te gaan. Wel merk ik hoe onvolledig hun primaire vaardigheden zijn. Ik vraag me af of dat aan het systeem ligt of aan de kwaliteit van de onderwijzers en de leraren. Wij hadden snel door of een leraar goed was of slecht. Met verbazing maakte ik mee hoe dat bij mijn kinderen hetzelfde was. Maar slecht was dan ook echt slecht, met een aantoonbaar gebrek aan vakkennis en didactische vaardigheden. Dat waren dan ook de vakken waarin ze weinig leerden (net als ik bij geschiedenis) en waaraan ze tijdens hun universitaire studies veel bij te spijkeren hadden.

Ik ben geen onderwijsgeleerde, ik ben ervan overtuigd dat het onderwijs behoefte heeft aan gewoon goede leraren die goed onderwijs geven en didactisch geschoold zijn. No nonsens dus. In mijn werkende leven heb ik als manager altijd gevochten tegen iedere bureaucratische verplichting. Volgens mij zouden de onderwijsmanagers dat ook moeten

doen. Onderwijzers en leraren horen voor de klas zoals zorgverleners aan het bed horen. Als daar goed gewerkt wordt, kan heel veel bureaucratie overboord!

Ik heb zes jaar lagere school en zes jaar middelbare school doorgemaakt zonder enig bureaucratisch gedoe, maar wel fantastisch onderwijs genoten.

4.6 Geboortjaar 1943 Man

'Eergevoel'

Het zal in 1956 zijn geweest, ik zat in de eerste klas (1A) van een christelijke HBS in het midden van het land. We zaten in een noodgebouw, dat op een soort terp stond en had lange gangen, alle lokalen waren gelijkvloers.

We hadden Franse les van mijnheer P. De talen waren niet mijn ding Ik zat helemaal rechts vooraan bij de deur, Wim en Wout zaten achter mij, het waren mijn maten.

We hadden les van mijnheer P., die had zo zijn gewoontes. Wij hadden een kladschrift en een netschrift om de lesjes en de vertalingen in te schrijven; dus eerst maken in het kladschrift en dan netjes en opnieuw in het "net". Je kreeg een beurt op het bord, wat inhield dat je vanuit het kladschrift je les op het bord schreef, waarna "de meester" de fouten corrigeerde en wij de les in het net moesten overschrijven.

Die week voor het voorval dat ik wil beschrijven had ik net zo'n beurt gehad. Bij mijn opschrijven op het bord gold: ruimte houden tussen de regels, want anders konden de verbeteringen er niet bij.

Het was donderdag voor de grote pauze en leraar P. vroeg me mijn les weer op het bord te schrijven. Ik sputterde wat, ...ik was mijn kladschrift vergeten en dacht ik heb vorige week een beurt gehad, dat vindt hij vast niet erg. Volgens P. had ik de les vast niet gemaakt, waarop ik zei dat dit wel het geval was. Hij herhaalde dit in de hele klas en ik voelde me in mijn eer aangetast. Ik woonde vlak bij school en zei dat ik het schrift wel zou halen, maar dat vond hij niet OK.

Er ontstond een woordenwisseling, waarop hij mij uit de klas stuurde, wat ik weigerde. Wim en Wout sisten achter me: "Ga nou. Dit wordt hommeles". Ik weigerde nog steeds. Tot ik brak, mijn tas pakte en de klas verliet, de deur met een harde zwaai dicht smeed.

Huilend en ontdaan meldde ik me bij de directeur. Nog even terzijde: mijn vader was gymleraar op die school. Met horten en stoten kwam her verhaal eruit. Ik was zeer ontdaan en in mijn eergevoel aangetast. Mijn laatste woorden waren "ik ga nooit meer naar die leraar!."

De directeur was een man met gezag en had zo zijn principes. Zijn docenten afvallen of excuses maken tegenover een leerling was er niet bij.

Ik mocht die dag naar huis en de directeur zou het gebeuren met P. bespreken, maar ik hoefde zijn lessen niet meer te volgen. Ik werd overgeplaatst naar en andere klas waar P. geen les gaf.

‘Tekening ‘

Ik had godsdienstles van de directeur. Naast alle Bijbelboeken uit het hoofd opzeggen was er ook eens een leuke opdracht: het tekenen van een tempel met alles erop en eraan.

Een kolfje naar mijn hand; tekenen was mijn lust en mijn leven. Mijn vriend Wim was daar niet zo bedreven in. En aangezien er soms wat “wisselgeld” moest worden gegeven voor spiekbriefjes e.d. was ik aan de beurt om voor hem zo’n zelfde tekening te maken. Fluitje van een cent!

De tekeningen werden ingeleverd, bekeken en weer uitgedeeld; ik had een 7 en Wim een 9. We moesten erom lachen, vooral Wim, die voor tekenen net een zesje scoorde.

Ik vertelde het thuis en daar brak “oorlog” uit. Pa naar de directeur; hij vertelde het verhaal, waarop de directeur antwoordde: jammer maar Wim kan beter leren.

Later heb ik voor de directeur en zijn vrouw een mozaïek gemaakt, zo kwam alles weer in evenwicht.

4.7 Geboortjaar 1998 Man.

Lager onderwijs. De persoon die ik me het meest herinner is meester P.. Ik zat toen in groep 7 en het was zijn eerste jaar op onze school. Meester P. had nog niet zo heel veel ondervinding en dat kon je merken aan zijn gedrag in de klas. We hadden een energieke en rumoerige klas waardoor hij het vaak lastig kreeg om goed te onderwijzen. Hij was eigenlijk te lief voor ons en dus vaak liet hij het ‘zeil’ een beetje vieren. Meester P. deelde elke maandag wat lekkers uit voor iedereen in de klas dus hij werd reuze populair op onze school. Een paar jaar later toen ik in klas 4Havo zat kreeg ik een vreemd gerucht te horen over meester P., dat hij contact had gezocht met een oud klasgenootje van mijn basisschool en dat hij haar vreemde, seksuele berichtjes stuurde. Ik heb die berichtjes uiteindelijk ook gezien en met verbazing ernaar gekeken. Waarschijnlijk is hij me daarom zo bijgebleven in mijn geheugen.

Ik kan me nog wel iets van pesten herinneren want ik was er soms bij betrokken. Er werd vooral gepest op het uiterlijk. Als je niet ‘normaal’ was of anders eruit zag dan was je een mikpunt. En dan maakten de pesters grapjes over zijn of haar uiterlijk, dan hoopten de pesters op een positieve reactie van vriendjes en vriendinnetjes. En als de vrienden erom

gingen lachen dan voelden de pesters zich weer een beetje zekerder van zichzelf. Als ik erover terugdenk, denk ik dat het puur om onzekerheid gaat.

Mijn lagere schooltijd herinner ik me vooral als een plek om je vrienden en vriendinnen te ontmoeten.

De middelbare school was een heel goede tijd van mijn nog korte leven. Ik vond het vak wiskunde wel echt het meest vervelende vak. Ik haat het nog steeds want fout na fout en je verbetert niet, dan voel je jezelf heel erg dom. Ik vond het vak geschiedenis het meest interessant omdat ik het ook erg makkelijk vond dus daar haalde ik m'n beste cijfers voor.

De leraar die mij het meest boeide was meneer B. Meneer B, is een donkere meneer met een vreemde tik. Als hij voor de klas economie stond uit te leggen dan trok hij zijn gezicht opeens samen om de twintig seconden. In het begin was het heel raar om te zien maar nadat je er gewend aan was geraakt merkte je het niet eens meer. Maar persoonlijk kon ik heel goed met hem omgaan en maakten we grapjes over elkaar in de les en daarom was hij het meest interessant.

De lerares die me het minst boeide gaf wiskunde, Mevrouw G.. Mevrouw G. en ik hadden altijd gedonder. Je mocht bijvoorbeeld niet met jas naar binnen in haar lessen en dat was een groot obstakel voor de meeste leerlingen onder wie ik. Ik liep dan altijd de les binnen met mijn jas, waarop Mevrouw G. dan reageerde met de uitspraak als: "jassen in je kluisje". Dus dat deed ik dan en als ik dan terug kwam in de les mocht ik gelijk weer eruit om een 'te laat briefje' te halen.....

Ik heb vaak wiskunde, scheikunde en natuurkunde gemist. Meer ontweken eigenlijk. Spijbelen dus. Ik heb totaal geen connectie met die vakken gehad dus dat was de belangrijkste reden.

Ik wil het volgende wel voorleggen aan de minster van onderwijs. Ik moest toen ik net 15 jaar was mijn vakkenpakket kiezen, wat ik heel vreemd vond. Ik wist niet dat je daardoor al heel erg afstand nam van heel veel beroepskeuzes. Toen ik 16 was, mocht ik kiezen wat ik voor opleiding ik na mijn Havo wilde gaan doen, terwijl ik helemaal niet wist wat ik wilde worden en wat ik voor opleiding wilde gaan doen. Dus ik zeg: verplaats die keuze naar een oudere leeftijd, zo dat de leerlingen er goed over na kunnen denken wat ze echt willen worden.

4.8 Geboortjaar 1992, vrouw.

Ik bezocht de lagere school van 1996 tot 2004, de Johannes Weststeijnschool te Nieuw-Vennep (heet tegenwoordig De Mozaïek). Ik bezocht het voortgezet onderwijs van 2004 tot 2010 op het Herbert Vissers College in Nieuw Vennep. Eerst heb ik 4 jaar de MAVO gevolgd en mijn diploma gehaald en daarna heb ik nog 2 jaar de HAVO succesvol afgerond.

Lagere school

De onderwijzers die ik mij het meest herinner zijn juf K., juf S. en meester L.. Juf S. herinner ik mij het meest, omdat zij altijd super streng was. Volgens mij had ik haar in groep 6. We hadden ook nog een tijdje een invaller in groep 6, ik weet niet meer waarom hij er was en voor hoe lang. Maar die leraar was echt super cool. Hij vertelde altijd wilde verhalen waar wij als leerlingen in voor kwamen als een soort helden. In groep 7 hadden wij meester L.. Hij was echt super-cool; hij was relaxed en gezellig. Hij spelde ook nog gitaar en verzong altijd domme liedjes. Ook hielp hij in groep 8 mee met de musical en ging hij mee met groep 8 kamp. Juf K. was daar uiteraard ook mee, want dat was mijn juf in groep 8. Het is logisch dat je de juf of meester van je laatste schooljaar het beste kan herinneren. Juf K. was streng, maar rechtvaardig.

In groep 8 gingen elke week per toerbeurt twee leerlingen alle klassen langs om aan het onderwijzend personeel koffie of thee te serveren. En als ik dan aan de beurt was, met een klasgenootje, dan deden we altijd veel te veel suiker in de koffie van meester L.. En dan bleven we net zo lang hangen tot hij de eerste slok had genomen en kijken hoe hij ging reageren. Natuurlijk vertoonde hij altijd de gewenste reactie, dat hij het super smerig vond. En dan gaven we hem de gewone koffie die hij had gevraagd. In groep zeven hadden we ook een keer een inval lerares. Wij wisten dat er een inval juf kwam, dus een aantal klasgenoten gingen natuurlijk op een andere plaats zitten om de juf te pesten. Ik niet ik was een erg brave leerling, Maar de rest van de dag zaten we wel allemaal te giechelen als ze de verkeerde naam zei.

Pesten op de lagere school gebeurde natuurlijk ook. Helaas was ik hier zelf het slachtoffer van. Het kan best zijn dat ik onbewust mensen heb buitengesloten, om bij de groep te horen, maar ik kan me niet herinneren dat ik mensen heb uitgescholden of gepest. Ik weet niet zo goed meer waarom ik werd gepest; ik weet alleen nog maar dat ik werd buitengesloten. En ze riepen vaak dingen naar mij, maar ik weet niet meer specifiek wat. In groep 8 ben ik uiteindelijk naar mijn juf gegaan, juf K.. Toen heb ik het met haar erover gehad en zij vroeg me wie dat deden. Een goede vriendin deed ook altijd mee, maar haar had ik daar niet bij genoemd. Om haar te beschermen denk ik. Die groep pesters heeft ze toen bij zich geroepen, maar wat ze heeft gezegd weet ik niet meer. Na afloop daarvan is er één jongen naar mij toegekomen om sorry te zeggen. Hij wist niet dat het zulke gevolgen had. Dat zal ik nooit vergeten, dat hij sorry heeft gezegd. Na dat gesprek is het pesten wel gestopt, volgens mij viel dat pesten ook wel mee als ik nu achteraf kijk. Maar toen was het natuurlijk allemaal verschrikkelijk.

Woorden die passen bij mijn lagere schooltijd zijn eigenlijk *'gewoon en niet zo bijzonder'*. Vrienden van toen spreek ik allemaal niet meer. Het was een mooie, prima tijd, maar niks bijzonders.

Middelbare school

De woorden die passen bij mijn middelbare school zijn gelijk aan die van de lagere school: mooie prima tijd maar niks bijzonders.

Het vak dat ik op de MAVO het leukst vond was wiskunde en op de HAVO Natuur, Leven en Techniek (NLT). De vakken dat ik het vervelendst vond op de MAVO waren Nederlands en Maatschappijleer. Op de MAVO had ik niet echt vakken die ik verschrikkelijk vond, ik was in alle vakken op de MAVO wel prima. Voor Nederlands had ik het laagste cijfer en voor Biologie. Ik had voor deze vakken beide een 7 op mijn eindlijst. Op de HAVO vond ik Wiskunde het stomste vak. Op zich was de wiskunde niet stom, maar de leraar was gewoon niet zo goed. En uiteraard vond ik Maatschappijleer ook nog steeds stom.

De leraren die mij het meest boeiden waren, op de MAVO, die van Wiskunde, Scheikunde en Nederlands

De wiskunde leraar was nieuw in mijn tweede jaar. Hij was vanaf het begin super streng en kon onze "wilde" klas goed aan. Maar eigenlijk was hij gewoon heel aardig. Ik was erg goed in wiskunde. Dus ik kon het goed met hem vinden. Ik heb zelfs ooit voor een toets en 11.5 gekregen van hem. Bij de toets zat ook nog een bonus vraag en die had ik ook goed, vandaar die 11.5.

De leraar voor scheikunde was erg grappig en gezellig. Hij was in de 2e ook mijn mentor, door hem mocht ik helaas niet na de tweede door naar de HAVO. Maar dat mocht de pret niet drukken. Hij maakte vaak grapjes en had altijd verhalen over zijn kinderen en kleinkinderen. Op de HAVO waren de leraren voor Biologie en Scheikunde mijn favorieten. De leraar Scheikunde was heel streng en kon de stof heel goed uitleggen en als je moeite had met de stof dan was hij ook erg geduldig. En als je niet zat op te letten was hij heel snel klaar met je. Van de leraar Biologie mocht je echt alles in zijn les. Vaak zat ik achter in de klas met mijn vriendin tegen de verwarming aan als het koud was in de klas. Het was altijd gezellig in zijn klas en hij kon geweldig goed uitleggen. Als het uitlegdeel was geweest mochten we voor onszelf werken. Dat deden we dan als opstandige tieners niet, het was maar werk van vijf minuten.

Ik heb geen vakken gemist. Ik was erg blij met het pas ingevoerde vak NLT. Het was meer een onderzoeksvak, met elke periode een nieuw onderwerp. Zo hadden we een periode over eieren en moest je zelf daar een onderzoek voor verzinnen. Er was ook een periode over de aarde, de grond en vulkanen, zo iets. Toen heb ik een vulkaan van papier-maché gemaakt. Er was ook een periode waarbij een hypothetische moord was gepleegd en wij moesten gaan uitvogelen wie de dader zou zijn. We kregen elke les een kleine hint. We zijn op bezoek geweest bij de Hogeschool van Amsterdam op het laboratorium om onderzoek te doen op het hypothetische bewijs dat we hadden gevonden. Dat vond ik heel erg leuk, daar ik nu zelf ook de opleiding doe voor analist. Ik heb dus eigenlijk niets gemist.

Poeh, ik zou niet weten wat er verbeterd kan worden in het onderwijs. Ik heb wel gehoord dat je binnenkort op een HAVO vakken op VWO niveau kan gaan volgen. Ik heb die kans nooit gekregen, ik zou dan op de MAVO geprobeerd hebben om wiskunde op HAVO niveau te doen en misschien had ik op de HAVO scheikunde op VWO niveau kunnen doen. **Ja die uitdaging mistte ik wel.** Ik was in de technische vakken wel redelijk goed en ik heb daardoor ook weinig tot niks voor mijn examens hoeven te doen op school. Daardoor ben ik wel redelijk in de problemen gekomen op mijn HBO opleiding, want ik heb echt nooit hard hoeven werken. Ik deed gewoon mijn huiswerk, maar dat was nooit moeilijk. En mijn vervolgopleiding is dat wel. Misschien was ik beter geworden in studeren als ik meer uitdaging op school had gekregen. Maar aangezien ik niet terug kan gaan in de tijd, zal ik dat nooit weten. Ik ben nu wel blij dat ze bezig zijn om het onderwijs op het niveau te geven dat je aan kan. Het is ook lullig, dat je vanwege een paar vakken geen HAVO of VWO zou kunnen doen. Met zulke aangepaste niveaus per vak, kan dit vooreen groot deel wel. Het is wel heel veel werk om dat in een lesrooster te krijgen als er duizend of meer leerlingen op school zitten. Maar dat zal wel goed moeten komen als er genoeg docenten zijn en er financiering is.

Reflectie

Het onderwijs zou verantwoordelijkheid moeten nemen voor drie samenhangende doeldomeinen: *kwalificatie, *socialisatie en *persoonsvorming.

5. Is er iets nieuws onder de zon?

In het hieraan voorgaande hoofdstuk is een aantal reacties, die ik ontving, weergegeven. Ik heb de respondenten die de ambachtschool of de vmbo weg volgden hier buiten beschouwing moeten laten.

Er was een grote verscheidenheid van gevoelens in de reacties in het geding: van lovend en uitbundig tot acceptierend en teleurgesteld. Maar ook trieste zaken en emotionele momenten werden genoemd. Het is overduidelijk dat het onderwijs hen niet onberoerd heeft gelaten. Het waren toch ervaringen van minstens twaalf jaren van hun leven.

Ik noem enkele vermeldingen die mij raakten.

Je zal maar als leerling of als hele klas een half uur voor straf met je handen op je hoofd en met gesloten ogen moeten staan. Nu toch onvoorstelbaar? Je zal door je meester maar 'te kak' worden gezet in de klas. Heb je net een mooi opstel geschreven werd het beklad met een groot rood kruis en dan *"moest ik vrijwel iedere dag nablijven om al dat slordige werk over te schrijven"*. Vreselijk.!

Maar ook hartverwarmende zaken werden vermeld: *hij haalde alles uit me; aan hem ik mijn interesse voor kunstgeschiedenis overgehouden "Alle vier taalleraren wisten ons te motiveren en toonden begrip als je ergens moeite mee had"* vermeldt de tweede respondente uit 1950.

Ik zelf begon als onderwijzer in Utrecht met een vijfde klas van 52 leerlingen. Drie rijen van acht tweezitbanken en vier, ja heel modern vier tafeltjes met vier aparte stoeltjes, die in de loopgang werden gezet. De brandweer keek daar toen nog niet naar. Elke week, bij toerbeurt, mochten vier leerlingen daarop plaats nemen. Er waren ook vier doosjes met tien kleurpotloden en ik moest zuinig zijn met tekenpapier, een half A-viertje was al mooi. Ook toen vond ik het onderwijs boeiend. Wel heb ik ervaren dat huisbezoek aan de ouders en de leerlingen in kleine groepjes na laten blijven om met hen te bespreken hoe zij de school dag hadden beleefd mijn ogen openden voor de waarde van het "op ooghoogte" verkeren met de leerlingen. ***Persoonlijke aandacht voor de leerlingen is voor mij het geheim van de toegang tot goed onderwijs.***

Ik had toen wel medelijden met mijn leerlingen. Ze moesten zoveel, ze werden door mij gemicromanaged en ieder uur moesten ze weer andere taken uitvoeren waarvan ze soms in de verste verte het nut niet van inzagen. Ik voelde me als een kruidenier die alleen maar spullen verkocht die hij zinnig vond. De klant had niets te vertellen. Ik spreek over 1957. Aanvankelijk rees bij mij de vraag: ***Was het onderwijs eigenlijk ooit goed?*** Hoort mopperen op ons onderwijs bij onze volksaard? Ik maak het wat algemener. Onderwijs is al heel lang in beweging geweest. In Nederland ook, ik ga daar in hoofdstuk 8 nader op in. Op mijn spoedcursus voor onderwijzer, die slechts 9 maanden duurde, werden mij namen genoemd van onderwijshervormers als Montessori, Korczak, Petersen en Freinet en als theoretisch

georiënteerde pedagogen Herbart, Dewey, Langeveld en de door mijn meest bewonderde Kohnstamm. Onderwijs moest kennelijk altijd vernieuwd , veranderd worden

Ik geef ter verduidelijking een voorbeeld van mijn werk op de universiteit.

Ik gaf college aan groepen studenten en vroeg hen vaak of zij, dat mocht anoniem, schriftelijk wilden weer geven wat zij hadden opgestoken van mijn colleges. De reacties waren veelal heel divers van inhoud: “wat heb ik van dit college veel opgestoken, ik heb van begin tot eind geboeid geluisterd en ik zou alles na kunnen vertellen” tot “wat een geborneerdheid om zo bezig te zijn met studenten” en ook veelal “wel aardig niet slecht “ of nuttig en plezierig”. Je kunt er een Gausse kromme van maken. En het is ook bekend dat wanneer een verhaal verteld of voorgelezen was in de klas de weergave ervan door de leerlingen grote verschillen vertoont. Als ik de studenten daarentegen in groepen liet werken aan bepaalde vragen op opgaven waren de verschillen in waardering uiterst gering. Voldeed ik daar dan wellicht aan de verschillende leerstijlen? **Hebt U een idee?**

Van een leraar mag verwacht worden dat hij kennis heeft van hetgeen hij onderwijst, maar geen enkele leraar weet wat er geleerd wordt door de leerlingen op het moment dat hij onderwijst. Wat dat betreft is er niet nieuws onder zón.

Bijl, een Utrechts pedagoog heeft een halve eeuw geleden geschreven over wat hij aangaf als **Componentendidactiek**. Hij slaat de spijkers op de kop als hij vier levenstaken aanduidt als basis voor elke vorm van onderwijs. Daarmee geeft hij aan dat er waarschijnlijk niets nieuws onder de zón is. Waar zou het anders over moeten gaan?

Ik geef de vier levenstaken hier weer. **A .Het betrokken zijn bij een godsdienst, levensbeschouwing of overtuigingsgemeenschap; .B. Gezinspartner zijn; C. Medeburgerlijke verantwoordelijkheid; D. Beroepsbeoefenaar:** :productiviteit, dienst en creativiteit.

Zou dit viertal taken altijd de basis van alle onderwijs zijn geweest en ook blijven

Reflectie

*Stilte is hoorbaar en voelbaar ....ssstt.....

Wie niet stil wil staan loopt het gevaar stil te staan.

*Zonder stilte is er geen muziek.

*Op iets waar je stil van wordt is stilte het enige antwoord.

Bij laagtij vind je de mooiste schelpen.

6 .Stilte ssssttt...

Een ogenblik stilte vraagt de tafelpraeses aan de disgenoten wanneer het eten is opgediend.

‘Voor hen die dat op prijs stellen’, wordt er soms aan toegevoegd. Ik waardeer een dergelijk gebaar wel, maar een ogenblik is mij veel te kort, ik word dan echt niet stil. Ik heb meer tijd nodig. Stilte is voor mij meer dan zwijgen, veel meer. Over dat meerder gaat dit hoofdstuk.

Ik wil u aanraden nu niet gelijk verder te lezen. Kijk eerst eens naar de lucht of naar een vast punt in uw omgeving. Haal een paar keer heel bewust adem en probeer alles om u heen te vergeten. Lees daarna eerst het hieronder vetgedrukte kopje en pauzeer dan telkens op de plaatsen waar een * is aangegeven; een minuut? (Als deze aanwijzingen u irriteren ga dan na waardoor u geraakt wordt, waardoor deze simpele woorden u zo onaangenaam treffen.)

Bang voor de stilte? *

Veel mensen hebben mij toevertrouwd bang te zijn voor de stilte. “Als ik stil word, of als het stil wordt, kom ik bij mijzelf en dan ervaar ik angst,” zei iemand mij laatst. Die ervaren angst, waar die ook op moge berusten, wordt door velen veelal geprojecteerd op en geassocieerd met de stilte en brengt bij hen dan vervolgens gevoelens van eenzaamheid en afgescheidenheid voort. Vanzelfsprekend wordt de rust daarna ontweken en gevreesd, men is bang voor de stilte geworden. Deze (te) korte analyse geeft aan dat stilte en angst op oneigenlijke, nauwelijks bewuste gronden verbonden kunnen zijn.

En als een mens angst ervaart, zoekt hij veiligheid en beschutting, hij probeert zich te verbergen. Hij bouwt dan een schutting, een muur tussen zichzelf en ieder ander, en in wezen staat die muur tussen zijn eigen ervaren gedachten en zijn ‘verborgen ik’. Ons gevoelsleven is hier in het geding.

Allerlei gevoelens kunnen ons beheersen: onmacht, verdriet, oververantwoordelijkheid, overbezorgdheid en allerlei begeerten. Op de duur kunnen wij de indruk krijgen dat de optelsom van al deze begeerten en gevoelens onze persoonlijkheid bepaalt. En vaak is dat ook zo, ze vormen dan een masker (persona=masker), onze ‘persoonlijkheid’.

Veel, en niet slechts jonge, mensen moeten lawaai om zich heen hebben, voelen zich veilig bij en met hun statussymbolen en andere uiterlijkheden, die als masker fungeren om er zich achter te verbergen; en om er soms volledig congruent mee te worden. Zulke mensen leven niet, maar worden geleefd. Door wie?

Nu zijn er ook mensen die echt leven, die de stilte niet schuwen, maar de stilte en het ‘eigen ik’ kunnen ervaren midden in deze hectische samenleving. Ik noem deze mensen *heel* of, want dat is de betekenis van het woord *heel*, ‘*heilig*’. Om deze mensen is vaak een stille glans waarneembaar. Kent u zulke mensen, kent u zulke leerlingen? Bent u bang voor de stilte? *

Stilte als didactisch werkvorm *

Onderwijzen wordt vaak geassocieerd met woorden, met taal, met praten. Dat 'onderwijzen' kan nader geanalyseerd, onderscheiden worden in een viertal groepen: 1. iets vertellen uitleggen of voordoen; 2. vragen stellen; 3. vragen beantwoorden; 4. opdrachten geven. Bij het uitvoeren van opdrachten komen de leerlingen soms zelf aan het woord; of er mag niet gesproken worden, maar moet er zelfstandig gewerkt worden. Er is dan geen hoorbare communicatie.

Zonder nu op deze vierdeling in te gaan, meen ik dat er nog een vijfde belangrijke component aan het onderwijzen te onderscheiden is en wel *stilte*. Een paar voorbeelden.

- De stiltes die een belangrijke rol spelen bij het stellen en beantwoorden van vragen door de docent en de leerlingen.
- De functie die stiltes hebben in het vertellen van verhalen (denk maar aan een voordrachtskunstenaar).
- De 'denkpauzes' die in acht genomen moeten worden bij de presentatie van nieuwe leerstof of bij het verkondigen van een nieuwe gezichtspunt.
- Maar vooral bij het luisteren speelt stilte, lees 'aandacht', een grote rol.

Goed naar iemand luisteren, houdt in jezelf 'leeg maken', zodat de ander volledig tot zijn recht kan komen en daardoor gerespecteerd wordt. Luisteren is dus veel meer dan wachten tot jijzelf weer aan de beurt bent om wat terug te zeggen. Woorden blijven dan wel stromen, maar haken nergens aan. Terecht wordt dan gesproken van een oeverloze discussie, er wordt geen baan getrokken, geen richting gekozen, hoogstens in een draaikolk.

Het erkennen van de waarde van stilte in het onderwijzen hangt echter in hoge mate samen met wat met het onderwijzen wordt beoogd. Er zijn namelijk minstens twee manieren van leren, het doel van onderwijzen, te onderscheiden.

De eerste beperkt zich tot het leren begrijpen, inzicht verwerven, leren kennen en onderkennen, kritisch analyseren en meer zaken van puur cognitieve aard. Zo worden in Nederland de meeste leerdoelen en eindtermen geformuleerd. Zij kunnen bereikt worden door allerlei vormen van **instructie**.

Maar er bestaat, zoals bekend mag zijn, nog een andere vorm van leren: leerlingen te leren luisteren naar verhalen en die weten te waarderen, hun creativiteit te ontwikkelen, hun fantasie te ontplooien. Literatuur leren waarderen, inzicht ontwikkelen in geschiedenis en het grote gebied van sociaal-emotionele ontwikkeling. Waardeontwikkeling, meningsvormingen levensperspectieven ontdekken zijn hier de beoogde leerdoelen, **Vorming** is hier het didactische middel.

Wat zou het leven toch arm worden en het onderwijs oersaai en benauwend beperkt, als slechts verstaanbaarheid en doorzichtigheid, meetbaarheid en objectivering zouden worden

aangemerkt als leerdoelen. Mijn Utrechtse leermeester Perquin benoemde de algemene “onderwijsdoelstelling” als *“Humanisering door de cultuur.”* *

Het onderwijs is niet en nooit in de eerste plaats bedoeld om een economie nog verder te ontwikkelen, maar wel om de verfijning van het geestelijke en zedelijke leven van onze jonge mensen, van onze opvolgers, te waarborgen. Dan komen we in de buurt van doelstellingen die in vraagvorm zijn gedefinieerd als:

- Wat maakt scheiding tussen mensen en wat maakt hen tot gemeenschap?
- Op welke manieren proberen mensen hun machtswellust te legitimeren?
- Hoe ontstaan angst en agressie en hoe ga je daarmee om?
- Welke rollen speelden onverschilligheid en verantwoordelijkheid in de Tweede Wereldoorlog en wat waren de gevolgen?
- Hoe ziet de wereld er uit voor een Westerse blanke, voor een donkere zuiderling, voor een gepensioneerde, voor een gehandicapte in een rolstoel, voor een vluchteling....?

Daartoe is nodig dat de docenten, voor wie een degelijke vakkennis onontbeerlijk is, met de leerlingen in gesprek gaan en op tijd hun mond houden om leerlingen aan het woord te laten. Zij zijn immers op zoek naar waarden. Leerlingen moeten daartoe tot zelfreflectie worden uitgenodigd. Waarderen is geen puur intellectueel cognitief proces. Waarden zijn geen conclusies die voortvloeien uit een denkproces. Waarden zijn veel meer verankerd in het affectieve leven en worden geboren in betekenisvolle gebeurtenissen van elke dag. Het leren waarderen vraagt een vloeiende afwisseling van reflectie en actie.

Zelfreflectie, dat moge duidelijk zijn, vraagt om stilte, om gerichte aandacht, niet om oppervlakkige associaties, maar om bijna meditatieve stilten. Een docent die deze stilten niet kan, wil of durft te organiseren mist een belangrijk hulpmiddel bij mensvorming. Het creëren van stilten is zeker in deze tijd een vereiste voor elke docent.

Ik bezocht ooit een aantal scholen in Noord India. Daar werd elke les begonnen en beëindigd met enkele minuten stilte. Dit kadreren van een les in stiltemomenten bevordert niet alleen de retentie van wat geleerd en onderwezen wordt, maar is tevens een oefening in gewoontevorming om tot diepere reflectie te komen. *

Neem nu een paar momenten stilte voor uzelf. Ik zet er twee * *

“In today’s World, silence has become a foreign” language and being still a forgotten art. Part of the problem, I believe,

is that we live in a society disconnected from spirit. Silence is not valued in our culture. Spirit is ignored. In ignoring spirit we have opened up a deep chasm that cuts across the surface of our existence separating ourselves from our true selves. This chasm has turned us into machines, performing functions and tasks, deprived of our spiritual needs”

Uit: Nikki de Cateret, SOUL POWER (zie aan bevolen literatuur).

Middenwoord

Ik denk dat ik wij nu het verleden achter ons kunnen laten. Ik wil met u naar de toekomst kijken. Al schrijvende lees ik ondertussen ook kranten en onderwijsbladen.

In Trouw van 28 januari 2016 verraste mij een artikel met de titel: ***‘School voor 0 tot 18 jaar een van de vernieuwers.’Laterna Magica wint wedstrijd voor nieuw onderwijs Amsterdam.***

De lagere school met die mooie naam mag nu ook les gaan geven aan kinderen van 12 tot 18 jaar. Schoolhoofd Annette van Valkengoed wordt hierin geciteerd: “Het onderwijs in Nederland is nu eindelijk voorbij die versmalling waar alleen maar aandacht was voor taal en rekenen. Een leerling die onze school in de toekomst op zijn achttiende verlaat, heeft naast basisvaardigheden ook verstand van zichzelf gekregen en neemt verantwoordelijkheid voor de samenleving”.

Dat klinkt mij als muziek in de oren. Samen met drie andere winnaars (Alan Turingschool, Klein Amsterdam en Kiemschool) mag deze school zijn idee over beter onderwijs in de praktijk brengen.

‘Doe-school’ Kiem’ wil jongeren met een ‘jongensachtige leefstijl’ op vmbo-niveau hun volledige potentieel leren benutten. Een van de leerlingen van 12 jaar jong mocht tijdens de besluitvorming aanschuiven bij de commissie en vindt het een goed idee. Ook zou hij er graag lessen gaan volgen.” Dat kan ik helaas niet want ik heb een vwo-advies en dat is te hoog”. Ik vind het bedenkelijk dat dit (“te hoog”) als waarheid en als normaal geaccepteerd lijkt te worden in Nederland.

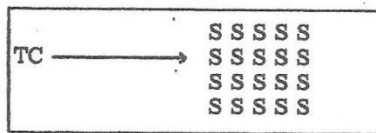
Nederland lijdt zwaar aan georganiseerde bemoeizucht. Maar er zit gelukkig wel wat beweging in. Het onderwijs komt langzamerhand weer in de handen van leraren; nergens anders hoort dat thuis.

Wat volgt nog? In hoofdstuk 7 blik ik met u nog even terug op mijn visie op onderwijzen, die ik verwoorde in 2000, in de toekomst van toen. In hoofdstuk 8 zal ik ‘los’ gaan, mijn hart en mijn ingevingen volgen en me kwetsbaar opstellen. Ik hoop niet als utopist te worden aangemerkt; Ik citeer daarom graag met instemming de lijfspreuk van Willem van Oranje: ***“Men behoeft niet te hopen om iets te ondernemen noch te slagen om te volharden”***. Daar ga ik.

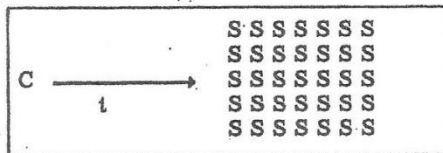
Reflectie.

Wat is /zijn de functie(s) van Teacher, Student en Curriculum in de volgende modellen? Waar is het leerplan in model 4?

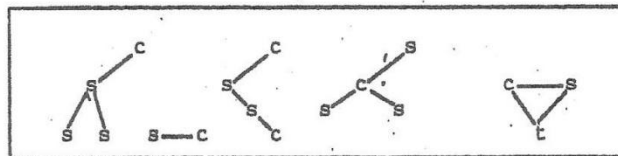
THE CLASSICAL MODEL

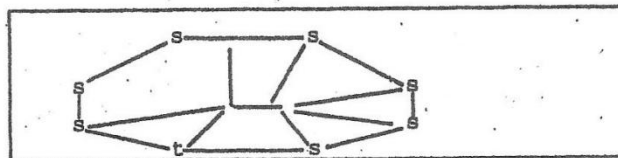
THE TECHNOLOGICAL MODEL

PERSONALIZED MODEL

THE INTERACTIVE MODEL

Onderwijs in 2036

Dit is de tekst van een door mij verzorgde lezing over de toekomst van ons onderwijs in het Comenius Museum te Naarden, ter gelegenheid van de opening van de tentoonstelling 'Op school in Naarden'.

U hebt mij uitgenodigd om bij de opening van deze historische tentoonstelling iets op te merken over de toekomst van het onderwijs in Nederland. Ik heb daarin toegestemd, maar wat een vraag en die moet nog wel in tien minuten beantwoorden.

Onderwijs is uiteraard, uit haar aard, toekomstgericht. Maar wie kent de toekomst? De docenten, onze onderwijsoverheden, u?

Maken we onze toekomst of zijn er al vastgelegde, niet te ontkomen patronen, wetmatigheden, die de onderwijstoekomst bepalen?

Waar moet het onderwijs zich op richten?

Is onderwijs gelet op de toekomst eigenlijk niet een mission impossible?

Met deze drie vragen zijn we aangeland in het hart van de problematiek van de onderwijsvernieuwingen, in het hart van onze onderwijsvisies. Deze vragen zijn daardoor waardegeladen.

Hoe zal ons het onderwijs er in 2036 uitzien? Dat is de vraag van vanmiddag. Te beantwoorden in tien minuten. Ik heb deze vraag aan een aantal mensen voorgelegd.

De eerste respondent mailde mij ondermeer het volgende,

“Je hebt mij gevraagd even in de glazen bol te kijken en dat heb ik gedaan. Naar mijn mening zal het onderwijs in de toekomst vooral gedicteerd worden door de verregaande ontwikkelingen op het gebied van de multimedia, computergedoe dus. De leerlingen zullen dan veelal vanaf verschillende plekken, dus niet specifiek vanuit een school gebouw communiceren met databases, begeleiders, medeleerlingen via een spraakgestuurde laptop met camera. Door de enorme hoeveelheid informatie die continue op een snelle manier toegankelijk is, zal er meer aandacht moeten zijn voor het leren zoeken naar de juiste bronnen. Het onderwijs zal een veel groter internationaal karakter krijgen, doordat iedereen met iedereen in verbinding staat. Daarnaast zal er veel aandacht zijn voor leefstijlachtige (zie: Aanbevolen literatuur aan het einde van dit boek) bijeenkomsten, omdat er duidelijk behoefte zal zijn om op een verantwoorde met elkaar (in het computertijdperk) te communiceren. ***De waarde van het omgaan met emoties zal toenemen naarmate de computer steeds meer zaken van de mens kan overnemen. Ook denk ik dat er meer aandacht zal zijn voor het spirituele en filosofische....”***

Mijn tweede respondent heeft veel ervaring in en met onderwijs in India. Hij gaf mij de volgende interessante informatie.

“Het Sanskriet woord **vidya** betekent kennis of weten. **Avidya** staat voor onwetendheid en **atmavidya** voor zelfkennis. Heel veel onderwijs is erop gericht om van avidya tot vidaya te geraken. Maar het meest encyclopedische weten van alle wetensvaardigheden die de speurende mensheid ontdekt heeft, leidt nooit tot geluk, **tenzij men tot atmavidya, tot zelfkennis komt**. Dat zal de trend van het onderwijs zijn in de komende jaren. Er zijn al veel eilandjes aanwezig in Nederland waar deze overtuiging gepraktiseerd wordt en deze zullen zeker toenemen”.

De *derde* een dame, meldde mij het volgende:

“...ook de spirituele intelligentie zal waarschijnlijk in de toekomstige tijd een plaats krijgen in het onderwijs. Aan de creativiteit is binnen het onderwijs ruimte gegeven door aandacht te vragen voor muziek, drama, dans en beeldende vorming. Het begrip ‘creativiteit’ zou in de komende tijd uitgebreid moeten worden. **Creativiteit in de betekenis van aandacht voor de eigenheid van iedere leerling**. Eruit halen wat erin zit en niet de eigenheid smoren onder een laag kennis die vaak alleen maar ballast is. Kleine kinderen houden niet op met vragen: “wat is dat en waarom?” Na enkele jaren onderwijs zijn ze het vragen verleerd want kennis is niet langer spannend, avontuurlijk en zinvol, maar wordt je opgedrongen zonder dat je ernaar gevraagd hebt en zonder dat je begrijpt wat je eraan hebt of wat je er mee doet. Het verlies van interesse en de drang om vragen te stellen is het ergste wat iemand kan overkomen. Dat zet namelijk een rem op de ontwikkeling, die in veel gevallen onomkeerbaar is, een gemiste kans of in het beste geval slechts oponthoud veroorzaakt. Als er evolutie, orde en redelijkheid bestaat, zal het onderwijs naar mijn mening onontkoombaar deze richting inslaan.”

Ik heb deze vraag in eenvoudige woorden ook voorgelegd aan een aantal kinderen van onder de 10 jaar. Deze kinderen praatten niet direct over de school maar merkwaardig genoeg over de wereld als geheel.

Met een dromerige blik zeiden ze zoiets als **“heel anders...niet zo vuil.....niet zoveel lawaai...veel licht, ja veel licht....je weet dan alles tegelijk...je kunt op veel plaatsen tegelijk zijn....je kunt niet alles maar je weet wel alles...”** Dit zijn geluiden van zogenaamde ‘nieuwetijds kinderen’, maar ook van andere kinderen die niet zo kunnen worden aangeduid.

. Het gemeenschappelijke in de antwoorden van de respondenten is de wens, het verlangen of de stelligheid, dat het onderwijs in de toekomst meer zal groeien van leerstofgericht naar leerling-gericht en dat meer aandacht gegeven zal worden aan groepsontwikkeling en dat de individuele persoonlijke bronnen van de leerlingen zullen worden aangeboord. Er is nog veel meer opgemerkt, maar gelet op de tien minuten....

Ik wil eindigen met een paar opmerkingen uit eigen koker.

Wat in het algemeen met de term 'onderwijzen' wordt aangeduid dient met het oog op de beantwoording van de vraag naar de toekomst van het onderwijs, genuanceerd te worden naar tenminste drie aspecten: **instructie, vorming en opvoeding**.

Instructie is een vorm van onderwijzen, waardoor, na het instructieproces, verondersteld wordt dat leerlingen iets weten of kunnen wat zij eerder niet wisten of konden. Instructie is te **programmeren**. Hier kan de voortschrijdende techniek heel veel bij helpen, via multimedia. De instructie zal in de toekomst wellicht efficiënter en gericht plaats kunnen hebben dan nu nog vaak het geval moet zijn. Er zijn prachtige programma's ontwikkeld die ook rekening houden met leerstijlen en andere leerling-variabelen.

Vorming is een vorm van onderwijzen met als doel dat de leerlingen zich waarderend gaan opstellen tegenover de werkelijkheid. Leerlingen willen na de vormingsprocessen iets wat zij daarvoor niet of niet zo duidelijk wilden (en andersom). Voorbeelden: luisteren naar elkaar, samenwerken, literatuur waarderen, eerlijk voor je eigen mening uitkomen, je gevoelens kunnen en durven uiten, respect tonen voor iedereen. Vormingslessen dwingen tot het maken van een keuze, maar wat er door de leerlingen gekozen zal worden, is *geheel aan hen en niet 'des leraars'*. Vormingsprocessen zijn te **plannen**.

Wanneer in een schoolse context over **opvoeding** wordt gesproken, worden daarmee die onderwijsleeractiviteiten bedoeld die door intermenselijke dialoog leerlingen bewegen beslissingen te nemen, om zich op een bepaalde manier te gedragen of zich ergens voor in te zetten, iets te gaan doen of in het vervolg na te laten. Het gaat hier vooral om keuzeprocessen waar de eigenheid van de leerlingen ten volle gerespecteerd dient te worden, want in deze processen wordt 'het hart geraakt'. Opvoedingsprocessen zijn niet te plannen, noch te programmeren; hier kan de docent slechts **afwachten**. Afwachten met alle geduld tot de leerling iets vraagt of tot deze in een situatie geraakt waar pedagogische hulp van een docent kan worden geboden. Dienstbaarheid, eerlijkheid en compassie zijn trefwoorden. Geen georganiseerde bemoeizucht ten eigen bate of gemak, maar professionele menselijke hulp bij de ontwikkeling van leerlingen. Het opvoedingsaspect is het wezenskenmerk van onderwijzen, daarvoor zijn ooit scholen opgericht en dienen ze in stand gehouden te worden. Niet in de eerste plaats om een economie draaiende te houden, maar om leerlingen deelgenoot te laten worden van de cultuur, want een mens kan bij (economisch) brood alleen niet leven. Het gaat ten diepste om **humanisering door de cultuur**. Daarvoor is nu, meer dan ooit, waarachtige zorg voor en betrokkenheid bij de jeugd nodig. (Ook voor en na 2036) De Engelse collega's verwoordden dat heel mooi: ***'Pupils don't care what you know, until they know that you care***

Reflectie

*Zonder zingeving, zonder reflectie op waarden vervalt elk mens tot een heerser, die andere mensen aan zichzelf of aan het system wat hij aanhangt gelijk wil maken.

* De school moet ook aandacht schenken aan waarden, die een tegenwicht bieden tegen eenzijdig materialisme, individualisme en rationalisme.

* Wie hoogtevrees heeft kan geen dakdekker zijn, wie niet op 'ooghoogte' met leerlingen kan of wil omgaan is niet geschikt voor het onderwijzen.

* Education is not preparation for live, education is life itself". John Dewey

*Een Amerikaanse jongen vraagt aan zijn moeder: Why do I have to go to school? Moeder antwoordt:

"So you can be molded into a state approved homogenoious drone that can not think outside of the prescribed cosensus. You will learn to repeat information instead of how to think for yourself so that you don't become a threat to the status quo. When you graduate you will get a job, pay your taxes, in order to perpetuate the corporate system of indentured servitude.

8. De toekomst van het onderwijs: *ogen richten op de wereld en op zoek gaan naar de eenheid die alles en iedereen met elkaar verbindt.*

Een van mijn leerlingen, een meisje van zestien, op de middelbare school, waar ik les gaf in Biologie, schreef in een opstel waarin ik haar en haar klasgenoten vroeg antwoord te geven op de vraag wat zij van de school en van de biologieles verwachtten het volgende:

“Wij willen graag leven en verder leven; wij willen graag gelukkig zijn en anderen gelukkig maken. Wat raadt u ons aan te leren?”

Kennis en vaardigheden worden door de school overgedragen, dat moet zeker, maar er is meer.

Waarden, attitudes, gezindheden en persoonlijkheden zijn in het geding; er heeft groei en vorming plaats van het geweten, er is vallen en opstaan, falen en slagen. Hoe gaan we in ons werk daarmee om? Hoe kunnen we de vraag van dat meisje beantwoorden? ‘Zorg maar dat je huiswerk voor elkaar is’ zou een doodoener zijn.!!

Eén van mijn studenten die ik deze vraag van mijn oud-leerlinge eens voorlegde antwoordde: “Een school is geen universeel heilsinstituut. Dat is de school niet, dat kan ze nooit zijn en dat moet ze ook niet willen zijn”. Wie dat toch nastreeft, probeert hoger te springen dan de polsstok van de school lang is. Waar ligt dan de grens, hoe lang kan en mag die polsstok zijn?

Wat zijn reële toekomstverwachtingen voor het onderwijs? Welke ingrediënten zijn onmisbaar? Wie zal dat zeggen? We komen hier in het hart van ons vak terecht.

Prem Kirpal, een Indiër, heeft in een Unesco rapport, in de jaren tachtig, twaalf, voor mij richtinggevende aspecten aangegeven, waaraan een (wereld) leerplan altijd aandacht zou moeten schenken om leraren en leerlingen **mondiaal te leren denken**. De grote en verre wereld is voor ons toch kleiner geworden!?

Kirpal veronderstelde dat het geluk dat leerlingen nastreven nauw samenhangt **met de mate waarin de school vensters op de wereld opent**. Hij verdeelde de twaalf aspecten in vier groepen:.

1. Drie ontwikkelingsexplosies - bevolking- kennis -aspiratie.

2. Drie hachelijke problemen - oorlog en vrede - mens en ecologische omgeving - cultuur en technologie.

3 Drie diepgewortelde conflicten - tussen de menselijke ziel en de buitenwereld - tussen de wetenschap en de spirituele wereld - tussen individuele vrijheid en sociale organisatie.

4. Drie ongelijkheden - tussen de ontwikkelde en de ontwikkelingslanden - tussen kennis en wijsheid - tussen macht en liefde.

Hoe openen wij nu de vensters naar de wereld om de term van Kirpal te bezigen?

Robert Muller heeft in zijn 'Global curriculum' dat wat nader geformuleerd; hij noemde zijn voorstel **The World Core Curriculum for Global Education**. Hij zette groots en breed in aan het einde van de vorige eeuw.

De wereld kan slechts veranderen door ander onderwijs te maken. Een uitgewerkte opsomming van dat leerplan heb ik in [appendix 6](#) opgenomen. De formele en basale doelstelling formuleerde Muller met de woorden:

The main function of education is to make children happy, fulfilled, universal beings.

Ik heb me door deze algemene uitspraken altijd uitgedaagd gevoeld. Door deze uitdaging word ik geconfronteerd met de overbekende verzuchting uit het onderwijs: *hoe houd je leerlingen bij de les, hoe kan je hen blijven boeien?*

Leerlingen kunnen niet gemotiveerd worden. Wel kan door hen wat persoonlijke aandacht te geven, voorkomen worden dat ze niet helemaal gedemotiveerd raken door het maar voortdurend onderwezen te worden van uur tot uur en van dag tot dag. Motiveren, nee dat doen leerlingen altijd zelf, op hun manier en op hun eigen tijd. Je kan gras nu eenmaal niet harder laten groeien door eraan te trekken. De menselijke natuur laat zich niet zomaar (ver)vormen.

Een Engelse psycholoog heeft eens treffend opgemerkt: *'there are three roles no sensible person should undertake parent, statesman and teacher'*. Maar gelukkig zijn er nog steeds staatslieden, ouders en leraren, die het risico van desillusie en falen het hoofd bieden en zich laten uitdagen. Waar zit dat mogelijke falen dan in?

'Goed onderwijzen' en 'goed leren' zijn, zoals bekend is, niet causaal verbonden. En proberen te boeien blijft behelpen. Want er zijn nogal wat vaak onverwachte (omgevings)factoren en variabelen die mede het onderwijs- leerspel bepalen. In de onderwijsresearch worden op zijn minst 123 variabelen opgesomd.

En als we er later achterkomen, dat iets bij hen is beklijfd blijkt dat voor veel leerlingen niet in dezelfde mate het geval te zijn. Sommigen werden geboeid, anderen vonden het vak of een speciale les saai en vervelend, niet interessant. Weer anderen staken niets op; die waren verliefd op een klasgenootje en dan heb je wel wat anders aan je hoofd. Ik hoorde het over de hele wereld waar ik geweest ben leerlingen in koor desgevraagd zeggen: *education is mostly boring*.

We kunnen niet beweren dat ons onderwijssysteem star is, er is in de laatste decennia zoveel veranderd. Ik geef een niet volledige opsomming.

Leerlingen werden mondiger, examens en vakkenpakketten veranderden, ouders werden 'lastiger'(?), mondiger, de klassengrootte moest en werd kleiner en de status van de docent verminderde. Kees de Bioloog en Jeanne Française werd geacht met hapklare brokken de leerlingen het eindexamen te laten halen. En scholen werden op economisch gronden op het nut, op hun resultaten en niet op hun inspanningen afgerekend. Rekenen en taal daar gaat het om vond ons Ministerie. De CITO scores moesten gemiddeld twee punten omhoog. Nou en? We hebben de Middenschool aanbeden en nooit ingevoerd, we kregen de Basisvorming en het Studiehuis; geweldspreventie en schoolveiligheid werden heikele punten; het begrip 'kenniseconomie' scoort nog steeds hoog, en we geloven er zelfs in; we ontwierpen leerlingvolgsystemen en er was een project 'Weer Samen naar School' en we kennen toch allemaal de rugzakjes, 'leerling gebonden financiering' heet dat in officieel jargon. Nee we kunnen niet zeggen dat ons onderwijs niet leeft, niet beweegt. Maar alle eerlijkheid gebiedt ook om op te merken dat veel maatregelen op voorhand gedoemd waren te mislukken. De middenschool is daar het duidelijkste voorbeeld van.

De meeste innovaties bevorderden helaas wat zij hadden willen voorkomen, ze wekten contraproductief. Hoe komt dat toch? Ik doe een poging. Ik ben me er nu van bewust dat de volgende gedachten nauw gerelateerd zijn aan de zorg die ik heb voor mijn kleinkinderen.

Ik wens dat die kinderen goed worden voorbereid op het leven, dat zij zich veilig en geborgen weten in een wereld die in een razend tempo verandert. Ik geloof al jaren in **Value based education**. Veel wijst erop dat we ons in een overgangperiode bevinden, oude beelden en voorstellingen zijn sleets geworden en we kunnen nog niet goed percipiëren wat er voor in de plaats zal komen. Ik ben me ervan bewust dat we met een verouderd wereldbeeld leven. Ik ben van 1936 en vlak na de tweede wereldoorlog werd je geacht hard te werken en vlijtig te studeren dan kon je veel geld verdienen en luxe dingen (*een wasmachine!!*) kopen en DUS gelukkig worden. Economische groei was de nieuwe religie. Groei was goed. De wereld was maakbaar en geluk was te koop.

Maar toen kwamen er recessies. Mijn collega Bob Goudswaard sprak aan de VU al vroeg over de 'economie van het genoeg' en ik heb mezelf vanaf de tachtiger jaren bezig gehouden met de vraag hoe verschillende culturen, religies en maatschappelijke omstandigheden de manier en inhoud van het onderwijzen beïnvloed hebben. En als praktische bijdrage heb ik met anderen op veel scholen een programma voor sociaal-emotionele vaardigheden '*Leefstijl voor jongeren*' ingevoerd, omdat ik ervan overtuigd ben dat de kwaliteit van de interactie van docent en leerling basaal is voor het onderwijs en het onderwijzen.

Het huidige onderwijs moet een **andere koers kiezen** als het onze kinderen wil voorbereiden op een heel andere wereld die we nog nauwelijks kennen. Het huidige onderwijs leidt op om succesvol te worden in de wereld van gisteren, die morgen niet meer bestaat. Ik noem vier aspecten van die door mij en anderen (waaronder Tex Gunning, lid van de Raad van Bestuur van AkzoNobel, die onlangs een vlamme rede heeft gehouden voor

het NIVOZ en waarin ik mijn gedachtegoed en opinies heel goed verwoord vind) van eminent belang geacht worden voor de toekomst van ons onderwijs.

a. Gerichtheid op de rechter hersenhelft.

b. Puntenjagerij afschaffen.

c. Bevordering van creativiteit en een onderzoekende houding.

d. Het zwaartepunt verplaatsen van kennisoverdracht naar vorming en opvoeding

Ad a Met Daniel Pink (zie zijn boekje 'A whole new mind') beweer ik dat het Westen, om te kunnen overleven, een overstap zal moeten maken van een economie die draait op de logische, lineaire en computerachtige kwaliteiten van ons informatietijdperk naar een economie waarin **empathie, inventiviteit en holistische kwaliteiten** centraal staan. We zullen onze rechter hersenhelft meer in moeten schakelen; deze hersenhelft is niet beter dan de linker maar huisvest wel andere soorten competenties zoals esthetiek, empathie en de mogelijkheid om de samenhang van de dingen te ontdekken.

Ad b Een andere misvatting in het Nederlandse onderwijs is de selectie op puntenscores. Het Ministerie wil verplichte toetsen invoeren en de CITO scores enkele punten omhoog brengen. Dit alles heeft niets van doen met ontwikkelen van kinderen. De toets bepaalt dan de inhoud van het onderwijs. Wat een armoede!! De obsessie voor toetsen veroorzaakt ook sociale ontwrichting. Het sluit kinderen uit; ze deugen niet omdat ze niet voldoen aan de verwachtingen van ons selectiesysteem. Meer dan 25 procent van de leerlingen past hier niet in, ze kunnen niet 'meekomen' of het is niet uitdagend genoeg voor de slimmeriken, die haken ook af.

Ad c Zulk onderwijs kweekt brave volgers, die zich voegen in het gareel. Kinderen zijn van nature nieuwsgierig en dus leergierig en proactief. Ze willen nieuwe dingen uitproberen. Waarom honoreren we die originaliteit en innovatie niet veel meer?

Ad d De grootste misvatting is dat de opdracht van het onderwijs kennisoverdracht is. Kennis zou de belangrijkste factor zijn voor succes in de nieuwe economie. Maar de kennis bepaalt niet het succes in de toekomst, maar het ontwikkelen van zelfvertrouwen om *in gezamenlijkheid* complexe problemen op te lossen. Kennis is overal beschikbaar, maar veroudert ook weer snel. Bovendien denk ik dat veel van onze kinderen beroepen gaan uitoefenen die nog niet eens bestaan. Voor kennisoverdracht heb je eigenlijk niet zoveel leraren nodig. Maar des te meer voor vorming en opvoeding, want die haal je niet uit een computer.

Het pedagogisch proces is het eerste belang van iedere school; wie de school uitsluitend bedrijfsmatig beschouwt verwacht doel en middelen.

Wat moet het onderwijs dan wel doen? Mijns inziens moeten we de ‘waarom vraag’ en de ‘waartoe vraag’ stellen en trachten te beantwoorden.

Waarom is onderwijs zo belangrijk? Niet omdat je daarmee kans maakt op een goede baan, een goed salaris en dan gelukkig wordt. *‘Dat is niet de wereld van morgen’* Ik citeer nu omdat ik het niet beter en duidelijker kan zeggen dan wat Tex Gunning (toen ik zijn lezing doornam voelde het alsof ik deze zelf geschreven had) j in zijn lezing opmerkte: *“Vergeet het script van de American Dream, waar wij als babyboomers mee zijn opgevoed. Onderwijs moet kinderen faciliteren zichzelf volledig tot ontwikkeling te brengen, om zodoende een waardevol en zinvol leven te kunnen leiden. Het onderwijs moet onze kinderen zelfvertrouwen meegeven en **universele waarden**. Onderwijs moet onze kinderen leren zien dat alles in de wereld verbonden is, zodat ze in **co-existentie** met anderen willen leven. Diep van binnen weten we allemaal wat goed en zinvol leven is. Diep van binnen weten we nog steeds, net als vroeger, dat het pas goed met ons kan gaan, als het ook goed gaat met anderen. Er bestaat niet zoiets als individueel geluk. Geluk wordt beleefd in wederkerigheid met anderen.*

*En we staan dus voor de uitdaging om over de politieke, economische en culturele verschillen heen te reiken naar de onderliggende eenheid die alles en iedereen met elkaar verbindt. Dat is bij uitstek wat wij onze kinderen moeten meegeven. Daarom moeten wij naar **een systeem van universele waarden en waardecreatie in en door het onderwijs**.*

Hoe moet dat dan? Waarde creatie is toch geen vak!! Het kan op allerlei manieren en werkwijzen vorm krijgen van regulier onderwijs tot Montessori, Vrije School of Jenaplan school. Er gebeurt al heel veel in deze zin, maar wel nog wat verborgen. De bepalende factor wordt gevormd door de vraag welke waarden wij onze kinderen meegeven. Veel scholen vinden dat nog een luxe naast de gewone vakken. **Maar de waarden behoren de vakken te zijn.** Waardegedreven onderwijs gaat uit van kansen en mogelijkheden voor alle leerlingen; er is geen standaard waaraan een kind moet voldoen.

De enige opdracht is te worden die je bent en met glans jezelf te zijn in relatie met ieder ander. Bij kinderen is het vermogen tot leren aangeboren. Al die aangeboren vermogens behoren door het onderwijs gecultiveerd te worden door een klimaat te scheppen, waarin ze kunnen groeien tot een volwassen persoon. Als je ontdekt wie je bent en welke talenten je in huis hebt kan je vandaar verder groeien en verantwoordelijkheid voor je keuzes dragen.

Let wel waarden zijn niet aan te leren en niet overdraagbaar zoals kennisoverdracht heet te zijn. De rol van de leraar is hier cruciaal, want absolute voorwaarde voor waardegedreven onderwijs is de kwaliteit van de leraar-leerling- interactie. De kwaliteit van deze relatie wordt gevormd door de helderheid waarmee de waarden van de docent hem/haar bewust zijn en van de mate waarmee zij/hij is verbonden met het eigen interne kompas, dat aangeeft waar hij zich voor wil inzetten in zijn leven.

Dit door mij verwoorde gedachtegoed kan klinken als utopie en als onwerkelijke dromerij. Deze polsstok is voor de school te groot? Waarden horen slechts thuis in het gezin, het is 'iets' wat de ouders maar mee moeten geven? Van oudsher is opvoeden een taak van de gemeenschap. In Afrika zegt een spreekwoord: 'it takes a village to raise a child'.

Onderwijs heeft een grote tijdshorizon, het kan richting geven aan een heel mensenleven. Maar zover kunnen we niet kijken. We kunnen geen oplossingen aanreiken voor problemen die in de verre toekomst zullen ontstaan. Maar we kunnen ze wel leren om op een bepaalde manier te denken, om samen te werken en samen te leven, zodat ze later in staat zullen zijn om op een zinvolle manier de problemen van hun tijd te tackelen en hun dromen daardoor waar te maken. Dat vraagt om een bepaalde aanpak.

De kern daarvan is het te ontwikkelen besef van onderlinge afhankelijkheid en verantwoordelijkheid. Een voorbeeld: het is ons volwassenen bekend dat er een relatie bestaat tussen de speculatieve handel van grondstoffen en honger als gevolg van stijgende voedselprijzen. Zo'n samenhang, het is maar een eenvoudig voorbeeld, moet in het onderwijs aan de orde komen. Ik noemde dat in de zestiger jaren projectonderwijs, waarbij vakverbinding tot stand kwam. Maar het leerplan is al zo overladen hoor ik als verontschuldiging voor verandering van focus. Druk bezig zijn is iets anders dan zinvol bezig zijn. Het gaat er mij vooral om vanuit welke principes/waarden de vakken worden onderwezen. ***Leerstof is vormingsgoed.***

Finland is voor mij een voorbeeldland voor zakelijk goed onderwijs, (het zou echter meer op persoonlijke ontwikkeling dan op efficiëntie gericht moeten zijn) er is een hoge onderwijsstandaard en de leraar heeft er een hoog aanzien en is hoog opgeleid. En ze leveren die kwaliteit in de helft van de tijd die wij consumeren. Finnen betreden vaak ongebaande paden, ik onderstreep **ongebaand**, niet vermethodiekt. Ze zeggen daar vaak: ***"Only dead fish go with the flow"***.

Ik citeer voor eventuele 'tegenstribbelaars' graag de woorden van Einstein: ***De belangrijkste problemen kunnen niet opgelost worden binnen de kaders waarin ze gecreëerd zijn. Ik kies voor een kader van universele menselijke waarden.***

Wordt er dan niets gedaan in deze richting? Zeker wel, er is heel veel in beweging, ik geef ten slotte drie voorbeelden.

A *** Van alle basisscholen in Nederland doet 15 tot 20 procent in enige vorm aan waardegeoriënteerde onderwijs. Het heeft veel verschijningsvormen, maar een paar basisvormen zie ik vaak herhaald:

*Kinderen leren in hun eigen tempo.

*Alle activiteiten hebben plaats in en na overleg met de kinderen

*Het lesmateriaal is geschikt vooreen veelvoud van creatieve uitingsvormen, zodat elk kind zijn/haar eigen leerleuze kan maken.

*De school heeft een open ruimte waarin kindereengewoon rond mogen lopen (een huiskamer idee)

. * Scholen bieden heel veel vrijheid; kinderen kunnen die vrijheid heel goed aan.

B ***Een voorbeeld van een onderwijsprogramma dat al meer dan vijftien jaren in zeventig landen en op zesduizend plaatsen over de gehele wereld wordt toegepast is **Living Values** van de **Brahma Kumaris**. Het is ontwikkeld vanuit de UN Convention on the Rights of the Child en biedt een veelheid aan oefeningen en praktische methoden om kinderen en jongeren twaalf universele waarden te leren kennen en toe te passen. Dit zijn geen didactische trucjes maar beoogt **persoonlijkheidsvorming**. Het helpt kinderen en jongeren om zaken te ontwikkelen als eigenwaarde, kritisch denken, emotionele intelligentie, creatieve expressie en sociale vaardigheden. De twaalf die zij praktiseren, en die zij Living values noemen zijn **Peace---Respect---Cooperation---Happiness---Honesty---Humility---Love Responsibility---Simplicity---Tolerance---Freedom---Unity**

Ik geef ter illustratie een praktisch voorbeeld van activiteiten over het thema Liefde voor kinderen van acht tot veertien jaar

- **Visualisatieoefening:** *hoe zou de wereld eruit zien als iedereen liefdevol was?*
- **Discussie:** *wat zouden de leiders voor de burgers willen in een wereld vol liefde?*
- **Activiteit:** *teken een liefdevolle wereld en schrijf er een gedicht over*
- **Ontspanningsoefening:** *stel je voordat je een ster van vrede bent en vanuit de hemel op de mensen schijnt.*
- **Reflectiepunten:** *“Iedereen in deze ruimte is de moeite waard”. “Liefde maakt relatie beter.”*
- **Schrijfoefening:** *schrijf een korte brief aan jezelf, waarin je omschrijft wat je leuk vindt aan jezelf en wat jouw advies aan jezelf zou zijn.*

C *** **Filosofie op basisschool** levert blijvend een hoger IQ op in de rest van je leven. Dat is een van de bevindingen, die het gevolg zijn van een programma dat door een Paul Cleghorn, een Schotse hoofdonderwijzer en diens vrouw in 2001 is ontwikkeld en daar op meer dan vijfenzeventig scholen wordt gebruikt. Dundee University deed onderzoek en kwam tot deze constatering.

Het programma wordt verspreid en de lesboeken zijn al vertaald in een Koreaanse taal en binnenkort zal het ook in midden- India worden ingevoerd. De gemeten sprong in IQ is mooi

meegenomen, maar de positieve gevolgen liggen vooral ook op het sociale en emotionele vlak. De kinderen zijn toleranter geworden en kunnen het natuurlijk met elkaar oneens zijn zonder dat agressief te worden. Zij leren vanuit verschillende perspectieven kritisch maar een situatie te kijken en ontdekken dat er niet alleen maar 'goede' of 'foute' antwoorden zijn. Dit onafhankelijke denken komt goed van pas bij de andere vakken. Er bestaat op onze scholen echter een cultuur van de **waarheid**, er kan maar één antwoord goed zijn.

Ter illustratie neem ik een kort verhaal van Paul Cleghorn over. Het is een inleidend verhaal op de filosofie cursus voor kinderen van 5 jaar..

“Een man die een lange reis moet ondernemen huurt een ezel voor het dragen van zijn zware tassen. De eigenaar van de ezel vergezelt hem en na enkele uren lopen is het tijd voor een pauze. Het is bloedheet en de reiziger gaat in het kleine stukje schaduw naast de ezel zitten. Het duurt niet lang of de eigenaar van de ezel krijgt het ook erg warm. “Wil je even aan de kant gaan” vraagt hij, “het is mijn ezel dus de schaduw is ook van mij”. De reiziger is verbaasd. ‘Ik heb de ezel gehuurd, dus zijn schaduw ook’. Er ontstaat ruzie en terwijl de mannen bekvechten, verdwijnt de ezel in de verte.”

Na het voorlezen begint de onderwijzer vragen te stellen. Met wie zijn jullie het eens? Waarom? Wat is een schaduw eigenlijk? Kun je eigenaar zijn van een schaduw? Waarom wel, waarom niet? Was er een andere oplossing mogelijk? Is er in de schaduw geen licht? Zo kan de onderwijzer via een socratische methode en met een onderling gesprek bij een onderliggend thema komen: *Waarom delen mensen dingen? Waarom of waardoor soms ook niet?*

Aan het begin van dit hoofdstuk vroegen meisjes me wat zij moesten leren om gelukkig te worden en anderen gelukkig te maken. Wat zou u antwoorden?

We moeten met elkaar serieus nadenken over een nieuwe wereld, waarin onze kinderen kunnen leven.

Dat betekent voor mij dat we groei, welvaart en succes nader en anders zullen moeten definiëren en leren inzien en communiceren wat ons werkelijk gelukkig maakt. Het oude stramien is niet te handhaven. Ik kan het duidelijk maken met één zin.

'Old' school prepares for a career; 'new' schools for Life

Maar we moeten ook de nieuwe leiders vormen: advocaten, politici, leraren, geestelijken, vakbondsmensen en mensen die muziek kunnen maken en goede vaklui en denkers en ouders die beseffen fat het leven niet in de eerste instantie om geld draait, maar om mondiale, gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor ons ruimteschip AARDE.

Ik wil eindigen met een oproep. ***Laten we als leraren, ambtenaren en ouders, politiemensen, schoonmakers, architecten en marktlui en enz. de moed opbrengen om tegen de stroom op te zwemmen en naar een betere wereld te streven in gemeenschappelijkheid, en met respect voor ieder mens en met ruimte voor kinderen die in harmonie zullen leven. Het kan echt, liefde overwint alles.***

The best way to predict the future is to create it. En Mahatma Gandhi zei ooit: ***“We must be the change we wish to see in the world”.***

Ik heb nog drie reflectie punten voor mijn onderwijs collega's. Bespreek ze met elkaar.

- 1. Het voornaamste intellectuele instrument dat menselijk wezens ter beschikking staat wordt op scholen zelden geëxamineerd: VRAGEN STELLEN.***
- 2. Waarden zijn slechts richtingsborden. Datgene waar ze naar verwijzen ligt niet in het domein van het denken, maar vormen een dimensie in jezelf die dieper en oneindig groter is dan het denken.***
- 3. Ervaring is de enige leermester***

Ik verneem graag Uw mening hierover.

Appendix 1.

Gedragcode voor leraren.

De code leent zich uiteraard ook voor bespreking op bijeenkomsten van leraren.

Wilt u deze tien geformuleerde voornemens aanvullen of verbeteren?

Ik neem me voor:

- mijn vakkennis, didactische en pedagogische vaardigheden door voortgezette studie op professioneel niveau te houden.
- mijn leerlingen zowel individueel als in groepsverband met respect te benaderen.
- me voortdurend te laten leiden door de overweging 'dat ervaring niet de beste maar de enige leermeester is'.
- me in te zetten voor de sociale en emotionele ontwikkeling van al mijn leerlingen.
- de persoonlijke leerstijlen en de begaafdheden en interesses van mijn leerlingen te honoreren.
- mijn leerlingen waar mogelijk in te leiden in en te wijzen op de geheimen van de natuur, de cultuur en die van hun eigen leven.
- orde te houden door aandacht aan de leerlingen te schenken.
- samen te werken met mijn collega's, waardoor aan leerlingen de beste begeleiding kan worden geboden.
- me voortdurend voor ogen te houden dat de betekenis en waarde die ik hecht aan hetgeen ik onderwijs, door leerlingen vaak totaal anders kunnen worden ervaren.
- mezelf te corrigeren nadat ik onverhoopt erop of erover is geweest dat ik een of meer van mijn voornemens niet ben nagekomen.
- .....
- .....

Appendix 2.

Hallo jij.

Deze vragenlijst kan je het beste in je eentje invullen, liefst thuis, zeker niet in de klas met alle klasgenoten erbij. Wil je de vragen zo uitgebreid als je kunt beantwoorden? Je hoeft je antwoorden aan niemand te laten lezen ook niet aan je leraar. Het mag natuurlijk wel. Als jullie in de klas erover willen praten is dat misschien wel erg leuk. Je leert elkaar dan beter kennen, maar jij bepaalt zelf wat je wel of niet wilt delen met je klasgenoten en je leraar. Maak de volgende 10 zinnen zo uitgebreid mogelijk af en beantwoord dan de vragen 11 tot en met 21. Dan volgt nog een verzoek.

1. Waar ik goed in ben en wat ik goed kan is.....
2. Wat ik wel goed zou willen kunnen is.....
3. Wat ik in mijn land het mooiste vind is.....
4. Ik ben erg nieuwsgierig naar...
5. Wat me wel eens verdrietig maakt is.....
6. Ik word boos als.....
7. Ik was nog niet zolang geleden erg blij om.....
8. Ik ben wel eens trots als.....
9. Wat me wel eens verdrietig maakt is.....
10. Ik voelde me heel gelukkig toen.....
11. Wanneer was je voor het laatst bang en wat maakte je bang?
12. Welke mensen (of dieren) zijn behalve je familie erg belangrijk voor je?
13. Wat vind je het leukste op school?
14. Als je een enorme zak met geld zou krijgen waarmee je wensen zou kunnen vervullen, wat zou je dan met dat geld doen?
15. Weet je al welk beroep je later wilt kiezen en waarom lijkt dat beroep je zo mooi?
16. Is er iets dat je op school graag wilt leren, wat je nu niet leert?
17. Wat zou je op school veranderen als je de baas van de school zou zijn?
18. Wie heb je het laatst geholpen of getroost?

19. Weet je wat er met je gebeurt als je dood gaat?

20. Wanneer voelde je je voor de laatste keer heel gelukkig?

21. Wie is je beste vriend(in)?

22. Wil je een verhaaltje schrijven van minstens honderd woorden, waarin je vertelt hoe een mooie wereld er voor jou uitziet? Je mag alles verzinnen; niets is te gek

Appendix 3.

Persoonlijke vragen

1. Weet je wat je later zou willen worden?
2. Waar ben je graag?
3. Waar is de verste plek waar je ooit bent geweest?
4. Wat kan je heel erg goed, waar ben je goed in?
5. Noem twee dingen die je niet begrijpt.
6. Wat is het leukste voorval van de laatste tijd?
7. Waar zie je nu naar uit?
8. Hoe vind je het op school?
9. Aan wie vertel je je geheimpjes?
10. Weet je waar je vandaan komt?
11. Voel je je wel eens alleen?
12. Noem eens mensen waar je heel veel van houdt.
13. Wie zou je wel eens willen ontmoeten?
14. Welk liedje zing je graag?
15. Welk vak op school vind je moeilijk?
16. Wat zul je nooit vergeten?
17. Wat is je mooiste droom?
18. Waar voel je je veilig en waar niet?
19. Weet je wat verliefd zijn is?
20. Heb je wel eens een engel gezien?
21. Wat vind je het lekkerste eten?
22. Wat vind je het mooiste boek dat je ooit hebt gelezen of hebt horen voorlezen?
23. Wat zal je nooit vergeten?
24. Waar word je blij en waar verdrietig van?

25. Wie zou je wel eens willen ontmoeten?

26. Kies uit de vijftientig hiervoor gestelde vragen vier vragen uit die je graag met je beste vriend of vriendin samen zou willen beantwoorden. Welke zijn dat en waarom heb je deze gekozen?

27. Iemand heeft me eens gezegd dat ook kinderen heel veel weten, maar dat grote mensen daar soms niets naar luisteren. Wat denk jij daarvan?

28. Wat zou jij in een opstel schrijven met als titel : “Zo zie ik een mooie wereld voor alle mensen”.

Appendix 4

De beste leraar

Stel je voor dat de **beste leraar** (man of vrouw) van de wereld op jouw school komt om in jouw klas les te geven. Wat verwacht je dan van hem of haar?

Deze leraar

1. leert je alleen maar die dingen die je moet weten voor je examen of proefwerken.
2. gedraagt zich zo als hij/zij ook van jou verlangt.
3. heeft er begrip voor dat je niet alle vakken even leuk en interessant vindt, dus ook haar/zijn eigen vaak.
4. geeft geen les als er in de les door de leerlingen geen vragen worden gesteld.
5. houdt orde door aan alle leerlingen gelijke individuele aandacht te geven.
6. kan heel goed luisteren.
7. kan leuke moppen vertellen.
8. trekt geen enkele leerling voor.
9. geeft zo goed les dat je geen huiswerk hoeft te maken als je goed opgelet hebt natuurlijk.
10. wil je graag buiten de lessen nog eens lesstof uitleggen die je in de les niet direct hebt begrepen.
11. ....
12. ....

Zet achter elke regel een cijfer 1,2,3,4 of een 5.

1 betekent helemaal mee eens; 2 een beetje mee eens; 3 ik weet het niet; 4 mee oneens; 5 helemaal mee oneens. Wil je wat *aanvullen* bij de tien verwachtingen die je van de beste leraar zou hebben?

Appendix 5

The World Core Curriculum

1. Our Planetary Home and Place in the Universe

From the Infinitely Large.....

1.The Universe, the stars, outer space 2.Our relations with the sun 3. The Earth's physics
4. The atmosphere 5. The biosphere 6. The polar caps 7. The Earth's land masses
8. The Earth's arable lands 9, The deserts 10. The Mountains 11. The Earth's water.
12. Plant life 13. Animal life 14. Human life 15. The Earth's energy 16. The Earth's crust and
depts

...to the Infinitely Small

17. Microbiology 18. Genetics 19. Chemistry 20. Nuclear physics.

2. Our Place in Time

The Past, Present and Future of...

1.The universe 2. The sun 3. The globe 4. The climate 5. The biosphere 6. The family of
humanity 7. Age composition 8. Levels of health 9. Standard of living 10. Nations 11.
Religiones 12. World organisations 13.The individual 14. Cells, genes and atoms

e3.The Family of Humanitybeste leraar zou hebben*Qualitative Characteristics*

.Our levels of nutrition 2. Our levels of health 3. Our standards of life (rich/poor) 4.Our skills
and employment 5. Our levels of education 6. Our moral levels 7. Our spiritual levels

Quantitative Characteristics

8. The Total World population and its changes 9. Human geography and migrations 10.
Human longevity 11. Races. 12. Sexes 13. Children 14. Youth 15. Adults 16. The elderly 17.
The handicapped

Human Groupings 18. The Family 19. Human settlements 20. Professions 21.
Corporations 22. Institutions 23. Federations 24. Regional organisations 25. Religions 26.
Multinational business 27. Transnational networks 28. World organisations.

4.The Miracle of Individual Life

Good Physical Lives

1.Knowledge and care of the body 2.Teaching to see, to hear, to observe, to create, to do, to use well our senses and physical capabilities vastly extended by science and technology

Good Emotional Moral Lives

3. Teaching to love 4. Teaching truth, understanding ,humility, liberty, reverence for life, compassion, altruism .

Good Mental Lives

5. Knowledge 6.Teaching to question, think, analyze, synthesize, conclude, communicate, 7. Teaching to focus from the infinity large to the infinity small, from the distant past to the future

Good Spiritual Lives

1. Spiritual exercises of interiority, meditation prayer, communication with the universe, eternity and God.
- 2.

Appendix 6

Een stilteoefening voor leerlingen.

- U hebt een klankschaal nodig of een gong.
- U vraagt de leerlingen hun ogen te sluiten, naar de klankschaal te luisteren als u erop geslagen hebt en de ogen pas te openen als ze geen geluid meer van de schaal horen.
- Neem de tijd op tussen het slaan op de schaal of gong en het moment dat de eerste leerling en de laatste leerling de ogen weer open doet.
- Vraag aan de leerlingen waardoor het komt dat sommigen eerder geen geluid meer horen dan de anderen.
- Herhaal de opdracht, vraag aan de leerlingen zich heel goed te concentreren op het geluid en ga na of de tijd tussen het slaan en 'het nog wat horen' groter is geworden.
- Bespreek de resultaten.
- Laat de leerlingen de ogen weer sluiten en ervaren wat ze horen in het klaslokaal en daarbuiten. Schrijf op bord wat ze gehoord hebben. Herhaal de oefening.
- Vraag nu aan de leerlingen naar iets te luisteren achter het verste geluid dat ze hebben waargenomen, bijvoorbeeld het geluid van een rijdende auto.
- De leerlingen ervaren dan dat ze niets gehoord hebben; ze beleefden de stilte. (Dat kan plaats hebben midden in het rumoer).

Aanbevolen literatuur voor hen die zich breder wensen te oriënteren.

A Placa Called School, prospects for the future; John I. Goodlad, die pleit voor intellectuele, persoonlijke, beroeps- en burgerschapsvorming.1983!! ISBN 0 07 023626 7. *Zeer aanbevolen*

Living Values: An educational Program; Educator Training Guide; D.Tillman and P.Q.Colomina. With Activities from Educators Around the World. 2000. ISBN 1-55874-883-0.

Energize!! Energizers voor volwassenen, jongeren, iedereen; Erwin Tielemans.2004.ISBN 90 75749 42 2.

Soul Power, the transformation that happens when you **know**; Nikki de Carteret.2003.ISBN 1 903816 36 X.

100+ IDEAS for teaching creativity; Stephen Bowkett.2007 ISBN 0826493173

Met krijgt aan de vingers, jubileumuitgave ter gelegenheid van het 15-jarig bestaan van **Stichting Lions Quest Nederland**; Jaap Schouten.2005.

De Vrijheid van de Sudbury Valley School, vijf en dertig jaar ervaringen en inzichten; Daniel Greenberg e.a.ISBN 90-807368- 21.

Teaching CHILDREN to think;Robert Fisher.2005. ISBN 0 7487 9441 7.

De ontdekking van de aarde, het grote verhaal vaneen kleine planeet; Peter Westbroek.2013. ISBN 978 94 600 35821. Een subliem boek, niet direct op onderwijs georiënteerd, maar zo origineel in denken en verwoorden en zo ver reikend en verrijkend dat ik het bij u aan durf te bevelen.

Leefstijl www.leefstijl.nl en Edu' Actief : Leefstijl voor sociaal-emotionele vaardigheden.

Leraar in ontwikkeling; Roel Heutink. ISBN:978 90 244 0099 7.

Wij voeden op tot niets; Neil Postman.1996. ISBN 90 5018 328 X. Oorspronkelijke titel: The End of Education---Redefining the Value of School

Postman vindt het gewenst dat een leraar van het voortgezet onderwijs aan het begin van elk jaar tegen de leerlingen zegt: *“Tijdens dit schooljaar zal ik heel veel praten. Ik zal lesgeven, vragen beantwoorden en discussies voeren. Omdat ik een onvolmaakte wetenschapper ben en heel zeker een feilbaar mens, zal ik onvermijdelijk fouten maken, enkele niet te rechtvaardige conclusies trekken en mijn opvattingen misschien als feiten naar*

voren brengen. ik zou het erg vervelend vinden als jullie deze vergissingen niet opmerkten. Jullie taak is ervoor te zorgen dat geen van mijn fouten onopgemerkt blijft. Aan het begin van elke les zal ik jullie dan ook vragen aan te geven welke fouten ik in de vorige les heb gemaakt.” Zie pagina 112.

Denken over onderwijs; Kees Meijlink.2015.ISBN 978 94 6036 214 9

“Gaandeweg wordt zo duidelijk wat nodig is voor het leren in de 21ste eeuw..

Adequaat kunnen omgaan met complexe stromen van informatie en kritisch denken.

- ‘Informatiegeletterd ‘zijn, dat wil zeggen: weten hoe je analyseert en hoe je informatie gebruikt en toepast.
- Creatief kunnen denken: welke oplossing vind ik in deze overdaad aan informatie en bronnen?
- Beschikken over ‘mediawijsheid’ .....
- Vaardig zijn in reflectie en zelfsturing .....
- Kunnen en willen samen werken: begrijp ik een ander , geef ik ruimte en welke rol speel ik zelf?” Zie pagina 139—140

Humans Are Underrated. What High Achievers Know That Brilliant Machines

Never Will; Geoff Colvin (Zie internet onder Geoff Colvin) Colvin vindt dat

toekomstbestendig onderwijs zich moet richten op wat de mens tot mens maakt. **Menselijke interactie** overstijgt een robotsamenleving.

Hoe doen leraars dat? (en wat kan ik daar als ouder van leren? Met 1000 praktische tips; Jeroen Reumers. 2014. ISBN 978 94 6131 309 6

Zinvolle volzinnen Eeuwige kennis komt altijd precies op tijd; René Gude

Het agoramodel—de wereld is eenvoudiger dan je denkt; René Gude

SPEEL JE WIJS. WWW.SPEELJEWIJS.COM. Irma Smegen.

Trouw; soms vind je het beste lesmateriaal gewoon in Trouw Zie: **nieuwsindeklas.nl/trouw**

*In ons land heeft Kohnstamm reeds meer dan een halve eeuw geleden er op gewezen dat het woord 'kennis' in onze huidige cultuur fundamenteel verschilt van het Oosterse kennisbegrip. Het eerste begrip 'kennis' is identiek met het hanteren c.q., opleggen van een abstract denksysteem, waarnaar de werkelijkheid zich dan maar moet voegen, een **abstract kennisbegrip**.*

*Bij het tweede, **relationele kennisbegrip**, gaat het om vertrouwelijke omgang in eerbied en respect voor de werkelijkheid.. Kennis is hier een 'normatief' begrip en moet blijken uit goede oordeelsvorming en goede omgang. Het is vanuit dit kennisbegrip volkomen misplaatst kennis als zodanig aan te duiden al er geen wijsheidbevorderende verwerking in het leven heeft plaats gehad.*

Onderwijs dat niet goed zicht geeft op de grenzen en vraagtekens van ons kennen, een didactiek die belijdt dat wetenschap een vast fundament geeft voor het menselijke bestaan, is beperkt, onmenselijk en schiet in redelijkheid tekort.

Wie heeft dit bedacht?

Dit boekje beschrijft het verleden van het onderwijs en schetst de contouren van het toekomstige onderwijsvak, dat gekarakteriseerd zal zijn door interactie met de leerlingen, individuele aandacht voor hen, relativering van het 'punten geven systeem' en samenwerking met collega's. Onderwijzen zal niet lang meer een individueel en eenzaam vak kunnen zijn.

De auteur, zelf een onderwijskundige, stelt dat Onderwijskunde geen onderwijs kan maken; daar zijn leraren voor nodig, die in samenwerking met elkaar weerstand kunnen bieden tegen wat hij *georganiseerde bemoeizucht van buiten* noemt.

De auteur geeft ook veel praktische tips voor zinvol interactief onderwijs.

